

บทที่ ๒

แนวคิดการพัฒนาชุมชน

การศึกษาในครั้งนี้เป็นการศึกษาการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์โดยผู้ศึกษาได้ทำการศึกษา ๓ ประการดังนี้

๒.๑ ความหมายการพัฒนาชุมชน

๒.๒ แนวคิดการพัฒนาชุมชนทั่วไป

๒.๓ แนวคิดการพัฒนาชุมชนเชิงพุทธ

๒.๑ ความหมายการพัฒนาชุมชน

แนวคิดเกี่ยวกับความหมายการพัฒนาชุมชนนั้น ได้มีนักวิชาการจำนวนมากที่ได้ให้ความหมายของการพัฒนาชุมชน ซึ่งผู้ศึกษาได้ศึกษา ค้นคว้า ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในครั้งนี้ ดังจะได้กล่าวต่อไปนี้

๒.๑.๑ ความหมายของพัฒนา

คำว่า “พัฒนา” ในความหมายของภาษาไทย เป็นการให้ความหมายที่เข้าใจกันว่า การทำให้เจริญ ซึ่งสามารถนำมาพัฒนามนุษย์ในด้านสังคม เพื่อให้สังคมนั้นเจริญเติบโต ซึ่งในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้กล่าวไว้ว่า “การพัฒนา” หมายถึง การทำเจริญ การเปลี่ยนแปลงในทางเจริญขึ้น การคลี่คลายไปในทางที่ดี การกระทำที่เป็นเหตุให้บางสิ่งบางอย่างเจริญเติบโตขึ้นหรือขยายออกเพื่อให้ดีขึ้นกว่าที่มีอยู่เดิม และการพัฒนานั้นอาจจะเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมหรือมนุษย์ก็ได้^๑ การพัฒนา หมายถึง การมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น คือ มีอาหารที่มีคุณค่ากิน มีสุขภาพดีขึ้นทั้งสุขภาพกายและสุขภาพจิต มีงานทำ เดินทางไปมาติดต่อสื่อสารกันได้ทางใดทางหนึ่ง มีชีวิตความเป็นอยู่ ครอบครัวยุติธรรม และสิ่งแวดล้อม^๒ และยังได้มีนักวิชาการได้กล่าวถึง การพัฒนาที่น่าจะส่งผลต่อคนส่วนคนส่วนใหญ่ใน ๓ ลักษณะด้วยกัน คือ^๓

๑. การพัฒนา หมายถึง ความก้าวหน้า ซึ่งถ้าเป็นเรื่องเศรษฐกิจก็เรียกว่า ความเจริญทางเศรษฐกิจ ถ้าเป็นด้านสังคมก็เป็นเรื่องของความมีเหตุผล ตลอดจนระบบและกลไกซึ่งเอื้ออำนวยให้สามารถใช้เหตุผลเป็นหลักในการตัดสินใจ และลดความขัดแย้งโดยสันติวิธี เรื่องความก้าวหน้านี้ได้กลายเป็นเรื่องที่ได้รับการเอาใจใส่กันมาก และมีคนส่วนหนึ่งเห็นว่า การพัฒนานั้น หมายถึง เรื่อง

^๑ คณาจารย์สถาบันราชภัฏสวนดุสิต, ความจริงของชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันราชภัฏสวนดุสิต, ๒๕๔๗), หน้า ๑๗๓.

^๒ วิทยากร เชียงกุล, เพื่อศตวรรษที่ ๒๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มิ่งมิตร, ๒๕๔๐), หน้า ๒๓.

^๓ โสสิต บันเปี่ยมราษฎร์, การพัฒนาประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๓๒), หน้า ๒๕.

ของความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจอย่างเดียว ซึ่งตามทัศนะของการพัฒนาโดยทั่วไปนั้น ควร หมายถึง เรื่องความก้าวหน้าทางสังคมด้วย ไม่เฉพาะแต่ความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจเท่านั้น

๒. การพัฒนา หมายถึง ความมั่นคง ถ้าในทางเศรษฐกิจเราต้องการให้ระบบเศรษฐกิจเป็นระบบที่มั่นคงมีเสถียรภาพ ไม่มีปัญหาเงินเฟ้อ เงินฝืด ในทางสังคมก็เช่นกันเราต้องการเห็นความมั่นคงทางสังคม เป็นสังคมที่สงบสุข สังคมที่สามารถปรับตัวเองให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปได้โดยปราศจากความรุนแรง ความมั่นคงจึงเป็นเรื่องใหญ่และในการพัฒนาที่ต้องคิดถึงเรื่องนี้ด้วย

๓. การพัฒนา หมายถึง ความก้าวหน้าและความมั่นคง การพัฒนายังควร หมายถึง ความเป็นธรรมอีกด้วย โดยเฉพาะความเป็นธรรมในลักษณะที่ว่าประชาชนทุกคนที่เป็นสมาชิกของสังคมได้เข้ามามีส่วนร่วม และได้รับผลตอบแทนจากการที่มีส่วนร่วมในการพัฒนาตามควร ดังนั้นการพัฒนาที่เราต้องการจึงควรเป็นการพัฒนาในรูปแบบที่ช่วยสร้างความเป็นธรรมด้วยจากความหมายทั้งหมดสามารถ สรุปได้ว่า การพัฒนา คือ การสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้าจนเกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น เป็นการเปลี่ยนแปลงสภาวะการณ์ของสังคมจากระดับหนึ่งไปสู่อีกระดับหนึ่งที่คุณค่าเพิ่มขึ้น และต้องการมีการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม

การทำให้เจริญรุ่งเรืองขึ้น ใช้ได้ทั้งการพัฒนาวัตถุและการพัฒนาจิตใจ เช่น การพัฒนาชนบท การพัฒนาประเทศ การพัฒนาสติปัญญา และการพัฒนาจิต เป็นต้น แต่ศัพท์ทางพระพุทธศาสนาที่แท้จริงที่ใช้ในการพัฒนาจิตนั้น ท่านใช้คำว่า ภาวนา หมายถึง การทำให้มี การทำให้เกิดขึ้น ทำให้เจริญ การอบรม การบำเพ็ญ เช่น คำว่า สมาธิภาวนา คือ การเจริญ การอบรม หรือบำเพ็ญสมาธิ และคำว่า วิปัสสนาภาวนา คือ การเจริญ การอบรม หรือการบำเพ็ญวิปัสสนา การพัฒนาแบบพุทธ เป็นการพัฒนาสังคมที่จะก่อให้เกิดสันติสุขต้องเป็นการพัฒนาที่ล้อมนุษย์เป็นสาระ โดยมุ่งให้เกิดพัฒนาการในบุคคลที่ประกอบกันเป็นสังคมพัฒนาการของบุคคลนี้ ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า ภาวนา คือ การทำให้เจริญ ซึ่งมีความหมายต่างจาก วัฒนธรรม ที่แปลว่า รก การพัฒนาสังคมในทัศนะของพระพุทธศาสนา คือ การทำให้สังคมนั้นมีภาวะที่เอื้อให้บุคคลมีชีวิตที่ดีงามนั้น หมายถึง ชีวิตที่ไร้ทุกข์ หลุดพ้นจากความบีบคั้น รัดรั้งทั้งปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายใน สามารถที่จะกำหนดความเป็นอยู่ของตนด้วยสติปัญญาและความพากเพียรของชีวิตเช่นนี้ย่อมไม่ถูกกดดันครอบงำให้จำกัดอยู่กับตัวเอง จึงมีจิตใจเป็นอิสระและแผ่กว้างไปยังเพื่อนมนุษย์และสรรพชีวิต ภาวะชีวิตดังกล่าวในทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า อิศรภาพ แปลว่า ความเป็นใหญ่ในตนเอง^๔

^๔ พระไพศาล วิสาโล, พุทธธรรมกับการพัฒนาสังคม, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกลมคิมทอง, ๒๕๔๓), หน้า ๑๘ - ๑๙.

เกื้อ วงศ์บุญสิน ได้ให้ความหมายว่า การพัฒนา หมายถึง ความก้าวหน้าหรือการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น ตามเกณฑ์หรือเป้าหมายของการพัฒนาตามที่ได้กำหนดคุณค่าไว้ และได้สรุปความหมาย คำว่า การพัฒนาตามทฤษฎีความทันสมัย (Modernization Theory) ไว้ ๖ ประเด็นดังนี้^๕

๑. การพัฒนา คือ สภาวะที่เศรษฐกิจของประเทศหนึ่งๆ สามารถทำให้ผลผลิตมวลรวมประชาชาติสูงถึงร้อยละ ๕-๗ ต่อปี และสามารถรักษาระดับนี้ไว้ได้ เป็นสภาวะที่ประชาชนมีความอยู่ดีกินดี

๒. การพัฒนา คือ การสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยการเร่งรัดให้ผลผลิตมวลรวมประชาชาติเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง อันเป็นกระบวนการที่ส่งผลให้ระดับรายได้โดยเฉลี่ยต่อบุคคลของประเทศสูงขึ้นและประชาชนจะมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

๓. การพัฒนา คือ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการผลิตและการว่าจ้างงานที่ได้วางแผนไว้แล้วเพื่อลดสัดส่วนของภาคเกษตรกรรม ในขณะที่เพิ่มสัดส่วนของภาคอุตสาหกรรมและการบริหาร

๔. การพัฒนา คือ การสร้างสภาวะที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาบุคลิกภาพของบุคคล ซึ่งการพัฒนานั้นจะประสบความสำเร็จได้ด้วยการลดหรือขจัดความยากจน ความไม่เท่าเทียมกันและการว่างงานในขณะที่เศรษฐกิจของประเทศกำลังเจริญเติบโต

๕. การพัฒนา คือ กระบวนการหลายมิติ ซึ่งประกอบด้วยการเปลี่ยนแปลงในด้านโครงสร้างทางสังคมท่าทีของประชาชนสถาบันต่าง ๆ ของชาติ การเร่งรัดความเจริญเติบโต การลดความไม่เท่าเทียม และขจัดความยากจน นั่นคือ การเปลี่ยนแปลงต่อระบบสังคมทั้งระบบมุ่งสู่การสนองความต้องการขั้นพื้นฐานของปัจเจกชนและกลุ่มต่างๆ ในสังคมภายในทั้งระบบ เป็นก้าวออกจากสภาพชีวิตที่ไม่น่าพึงพอใจไปสู่สภาพชีวิตที่ดีกว่าทั้งในด้านวัตถุและความรู้สึกนึกคิด

๖. การพัฒนา คือ การสร้างความทันสมัย กล่าวคือ การที่คนในสังคมมีเหตุผล มีทัศนคติและความคิดที่ไม่งมงาย มีวินัยทางสังคม มีการคิดและวางแผนการพัฒนา มีความเท่าเทียมกันทางเศรษฐกิจและสังคม มีการเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต การเพิ่มมาตรฐานการดำรงชีวิต การปรับปรุงสถาบันทางสังคม การเมือง และเศรษฐกิจ ประเทศชาติมีความเป็นปึกแผ่น มีเอกราชและมีประชาธิปไตยในระดับพื้นฐาน

ทิตยา สุวรรณขุ ได้อธิบายการพัฒนา ไว้ว่า การพัฒนา คือการเปลี่ยนแปลงที่ต้องการและได้กำหนดทิศทางและมุ่งที่จะควบคุมอัตราการเปลี่ยนแปลงด้วย สภาวะการพัฒนาเป็นสภาวะสมาชิกของสังคมได้ใช้ความรู้ความสามารถของตนได้เต็มที่โดยไม่มีสภาวะครอบงำ เช่น ความบีบคั้นทางการเมือง ความบีบคั้นทางเศรษฐกิจหรือความไม่สมบูรณ์ในอนามัย ทุกคนสามารถที่จะนำเอาศักยภาพของตนออกมาใช้ให้เป็นประโยชน์อย่างเต็มที่ เช่น การเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรของไทยไม่

^๕ เกื้อ วงศ์บุญสิน, ประชากรกับการพัฒนา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๒๒ - ๒๓.

สามารถใช้รถแทรกเตอร์แบบอเมริกาได้ ม.ร.ว. เทพฤทธิ์ เทวกุล ได้ประดิษฐ์ “ควายเหล็ก” ขึ้นมาใช้ไถนาในสภาพแวดล้อมของสังคมไทย^๖

พุทธทาสภิกขุ อธิบายว่า คำว่า “พัฒนา” หรือ วัฒนา ในภาษาบาลี แปลว่า รก คือ รกอย่างหนาแน่น เช่น ฝนบนศรีษะรก เรียกว่าพัฒนา หรือวัฒนา หรือวัฒนะ เป็นความเจริญเหมือนกัน และถ้าใครมีความประพฤติไม่มีประโยชน์ ก็เรียกว่าคนทำโลกให้รก ใช้คำเดียวกับคำว่าวัฒนะ จึงมีคำห้ามไว้ว่า น สียา โลกวัณโน อย่าเป็นคนรกโลก โลกวัณโน แปลว่า คนทำโลกให้รก ดังนั้น ถ้าจะให้รกไปด้วยคนดี ของดี ก็ต้องพัฒนาทางจิต ซึ่งเป็นผู้นำของกาย^๗

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงการพัฒนาไว้ในหนังสือ “พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม” สรุปได้ว่ามี ๔ แนวทาง^๘ ดังนี้

๑) กายภาวนา คือ การพัฒนาศักยภาพทางกายหรืออินทรีย์ภายในมิให้ก่อโทษแต่ให้เกิดประโยชน์สร้างสรรค์

๒) สีสภาวนา คือ การพัฒนาด้านพฤติกรรมหรือการแสดงออกทางกายให้มีศีล มีระเบียบวินัยและเป็นมิตรกับสภาพสิ่งแวดล้อม

๓) จิตตภาวนา คือ การพัฒนาด้านจิตใจให้เข้มแข็งมีคุณธรรมนำชีวิต มีสุขภาพจิตที่มีคุณภาพและบริสุทธิ์ มีความตั้งมั่น ขยันหมั่นเพียร มีสมาธิ มีจิตเบิกบานอยู่เสมอ

๔) ปัญญาภาวนา คือ การพัฒนาด้านปัญญา ความนึกคิด ไหวพริบ การแก้ปัญหาต่างๆ ของตนและคนอื่นด้วยเหตุผล เข้าใจต่อสภาวะต่างๆ ตามความเป็นจริงของสิ่งนั้นๆ

Misra ให้ความหมาย การพัฒนา ว่าเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่มนุษย์ต้องการทำให้ดีขึ้นตามความคิดของตน กระบวนการนั้นจะไม่ใช้สภาวะการณ์ใดสภาวะการณ์หนึ่งกระบวนการจะอ้างอิงถึงค่านิยมต่างๆ เป็นพื้นฐาน และค่านิยมต่างๆ นั้น ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการพัฒนา^๙

Riggs ให้ความเห็นของการพัฒนา (Development) ว่าเป็นการเจริญขึ้นของระดับองค์กรทางสังคม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าเป็นการทำลายรูปแบบของโครงสร้างทางสังคมแบบเก่า และการเปลี่ยนแปลงจะเริ่มจากการจัดระบบในส่วนบนขององค์กรแล้วแผ่ขยายเชื่อมโยงไปสู่ส่วนล่างและดำเนินเรื่อยไปจนครอบคลุมองค์การอย่างกลมกลืน^{๑๐}

^๖ ทิตยา สุวรรณขม, “สังคมวิทยา” ใน *วิทยาศาสตร์สังคม*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักวิจัย สถาบันบัณฑิตพัฒนาบริหารศาสตร์, ๒๕๑๗), หน้า ๑๘๗ - ๑๘๘.

^๗ พุทธทาสภิกขุ, *การเมืองคือธรรมะ*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อรุณวิทยา, ๒๕๓๑), หน้า ๑๙๙ - ๒๐๐.

^๘ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), “*พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*”, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๖๒๑.

^๙ Misra, R.P. and Jonjo, M. (ed.), *The Changing Perspective of Development Problems In Misra*, (Hong Kong: Maruzen Investment (Hong Kong), 1981), P. 111.

^{๑๐} Riggs FredW “Modernization and Political Problems : Some Developmental Prerequisites” *Development Nations : Guest for A Model* (Beling and Toten), (New York : VanNostran Reinhold, 1970), P. 110.

Roger and Burdge ให้ความหมายการพัฒนา (Development) ว่าเป็นรูปแบบหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งแนวการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนี้จะช่วยปรับปรุงโครงสร้าง องค์การทางสังคมดีขึ้น^{๑๑}

Garcia กล่าวถึง การพัฒนาในแง่ของการพัฒนาสังคมว่าเป็นกระบวนการที่เป็นองค์ประกอบทางเศรษฐกิจ และไม่ใช่เศรษฐกิจที่มีการกระทำอย่างต่อเนื่อง และมีการเปลี่ยนแปลงหลายๆ ด้าน ทั้งในด้านปริมาณ (Quantity) และคุณภาพ (Quality)^{๑๒}

สรุปได้ว่า คำว่า “การพัฒนา” หมายถึง การทำเจริญ การเปลี่ยนแปลงในทางเจริญขึ้น การคลี่คลายไปในทางที่ดี การมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น คือ มีอาหารที่มีคุณค่ากิน มีสุขภาพดีขึ้นทั้งสุขภาพกายและสุขภาพจิต มีงานทำ การทำให้เจริญขึ้น ทำให้รุ่งเรืองขึ้น ใช้ได้ทั้งการพัฒนาวัตถุและพัฒนาจิตใจ เช่น การพัฒนาชนบท การพัฒนาประเทศ การพัฒนาสติปัญญา และการพัฒนาจิต เป็นต้น ซึ่งตามหลักการของพระพุทธศาสนา การพัฒนาจะต้องดำเนินไปพร้อมๆ กัน ๔ ทาง คือ การพัฒนาทางด้านกายภาพ การพัฒนาศีลธรรมหรือการพัฒนาสังคม การพัฒนาทางด้านจิตใจ และการพัฒนาทางด้านปัญญา นอกจากนี้ พระพุทธศาสนายังพิจารณาว่าการพัฒนาเป็นกระบวนการพยายามที่จะดำเนินการเปลี่ยนแปลง ปรับปรุงรักษาสิ่งที่ดีให้คงอยู่ ซึ่งสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการเปลี่ยนแปลงฟื้นฟู และปรับปรุงทั้งตนเอง และสังคมรอบข้างให้ดีขึ้นและมีความหมายมากยิ่งขึ้น แต่ความสำเร็จหรือความล้มเหลวในกระบวนการพัฒนาขึ้นอยู่กับบุคคลเป็นส่วนสำคัญ ถ้าจะให้รักไปด้วยคนดี ของดี ก็ต้องพัฒนาทางจิต ซึ่งเป็นผู้นำของกาย

๒.๑.๒ ความหมายของชุมชน

ชุมชน คือ “กลุ่มชนซึ่งรวมกันอยู่โดยมีความรู้สึกผูกพันกัน เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันซึ่งจะทำให้เกิดการปฏิบัติงานระหว่างกัน มีความสัมพันธ์ระหว่างกันและการรวมกันอยู่ในเขตนั้น”^{๑๓} หรือชุมชน คือ “หมู่ชน กลุ่มคนที่อยู่รวมกันเป็นสังคมขนาดเล็ก อาศัยในอาณาเขตบริเวณเดียวกันและมีผลประโยชน์ร่วมกัน มีความรู้สึกผูกพันกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จะโดยอาศัยหลักผูกพันในทางเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ หรือศาสนาเดียวกัน ก็ตามที่ทำให้แต่ละคนมีความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนนั้นๆ”^{๑๔}

^{๑๑} Roger, Everette M. and Burdge Rabel J, *Social Change In Rural Societies*, New (Jersey : Prentice – Hall, 1972), P 23.

^{๑๒} Garcia Jr, Mannal P, *Development : A Literature Survey of Concepts and Theories*, (Laguna : UPLB, 1982), P. 111.

^{๑๓} สุวิทย์ ยิ่งวรพันธ์, *พัฒนาชนบทในประเทศไทย*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๒๑), หน้า ๕๑.

^{๑๔} จีรพรรณ กาญจนจิตรรา, *การพัฒนาชุมชน*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๐), หน้า ๒๐.

สุวิทย์ ยี่งวรพันธ์ ให้ความหมายของชุมชนว่า กลุ่มชนซึ่งรวมกันอยู่โดยมีความรู้สึกผูกพันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จะโดยอาศัยหลักผูกพันในทางเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ ศาสนาเดียวกันก็ตามที่ทำให้แต่ละบุคคลมีความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของสังคมนั้น^{๑๕}

ประสาธ หลักศิลา ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ชุมชน” หมายถึง กลุ่มคนพวกหนึ่งซึ่งครอบครองบริเวณที่มีอาณาเขตแน่นอนโดยถือว่าตนมีความผูกพันอยู่กับอาณาบริเวณแห่งนั้น และมีความยึดเหนี่ยวกันเป็นปึกแผ่นมั่นคง^{๑๖}

เสาวคนธ์ สุดสวาท ให้ความหมายไว้ว่า “ชุมชน” เป็นการมารวมกันอยู่เป็นกลุ่มตั้งแต่กลุ่มขนาดเล็ก เช่น หมู่บ้าน ไปจนถึงกลุ่มขนาดใหญ่ เช่น เมือง ประเทศ หรือ หมายถึงอาณาบริเวณท้องถิ่นหนึ่งๆ ซึ่งผู้คนในท้องถิ่นนั้นมีภาษาพูดเดียวกัน มีจารีตประเพณีเดียวกัน มีความรู้สึกแบบเดียวกัน และมีพฤติกรรมไปตามเจตคติซึ่งเป็นไปในทำนองเดียวกัน^{๑๗}

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ ให้ความหมายไว้ว่า “ชุมชน” หมายถึงองค์การทางสังคมอย่างหนึ่งที่มีอาณาเขตครอบคลุมท้องถิ่นหนึ่งที่กลุ่มสมาชิกสามารถบรรลุถึงความต้องการพื้นฐานส่วนใหญ่ และสามารถแก้ไขปัญหาล้วนๆ ในชุมชนของตนเองได้^{๑๘}

ยุวัฒน์ วุฒิเมธี ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ชุมชน” พื้นที่อันเป็นที่อยู่อาศัยของคนและหมายความถึงกลุ่มของประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่นั้น โดยมีความสนใจ มีวัตถุประสงค์ เป้าหมาย และจุดหมายในการที่จะอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข^{๑๙}

ประเวศ วะสี ให้ความหมายไว้ว่า “ชุมชน” หมายถึง การที่คนจำนวนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีความพยายามทำอะไรร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ ซึ่งรวมถึงการติดต่อสื่อสารกัน^{๒๐}

สรุปได้ว่า ชุมชน หมายถึง กลุ่มชนซึ่งรวมกันอยู่โดยมีความรู้สึกผูกพันกัน เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งจะทำให้เกิดการปฏิบัติระหว่างกันมีความสัมพันธ์ระหว่างกันและการรวมกันอยู่ในเขตนั้นดำเนินไปในพื้นฐานของความรักความเอื้ออาทร กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง รู้จักใจ

^{๑๕} สุวิทย์ ยี่งวรพันธ์, “สังคมวิทยาชุมชน : หลักการศึกษา วิเคราะห์ และปฏิบัติงานชุมชน The Sociology of Community : Principles Community Study, Analysis and Work”, (ขอนแก่น : โรงพิมพ์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๓๔), หน้า ๒.

^{๑๖} ประสาธ หลักศิลา, **ชุมชนชน**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๑), หน้า ๘๖.

^{๑๗} เสาวคนธ์ สุดสวาท, **สังคมวิทยาชนบท**, (กรุงเทพมหานคร : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๒๔), หน้า ๕๙.

^{๑๘} สัญญา สัญญาวิวัฒน์, **ทฤษฎีสังคมวิทยา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๒๙.

^{๑๙} ยุวัฒน์ วุฒิเมธี, **หลักการพัฒนาชุมชนและหลักการพัฒนาชนบท**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยอนุเคราะห์, ๒๕๒๖), หน้า ๔๓ - ๔๔.

^{๒๐} ประเวศ วะสี, **มองอนาคต : บทวิเคราะห์เพื่อการปรับเปลี่ยนทิศทางในสังคมไทย**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๓๘), หน้า ๕๕.

กว้างยอมรับความแตกต่าง ชุมชนมีความหมายแตกต่างกันออกไปโดยอาจแบ่งได้ เป็น ๓ แนวทาง คือ ๑) ชุมชน หมายถึง กลุ่มทางสังคมที่มีความสัมพันธ์กันตามบรรทัดฐานทางสังคมมีความผูกพันกันและมีความเป็นปึกแผ่นมั่นคง ซึ่งมีความหมายเช่นเดียวกับความหมายโดยรูปศัพท์ และอาจหมายถึงกลุ่มบุคคลที่มีสายสัมพันธ์เดียวกัน เช่น ครอบครัว เผ่าชนต่างๆ ด้วย ๒) ชุมชน หมายถึง พื้นที่หรือบริเวณทางภูมิศาสตร์ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของกลุ่มคน เช่น สะพาน บ้าน หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด เป็นต้น ๓) ชุมชน หมายถึง องค์การทางสังคมที่มีวัตถุประสงค์แนชัด และรวมกันในระยะเวลานานพอสมควร จนเกิดระบบความสัมพันธ์และความผูกพันกันขึ้น เช่น องค์การบริหารส่วนตำบลพรรคการเมือง กลุ่มอาชีพต่างๆ เป็นต้น

๒.๑.๓ ความหมายของการพัฒนาชุมชน

การพัฒนาชุมชน คือ การเปลี่ยนแปลงส่วนประกอบของชุมชนจากสภาพที่เป็นจริงอยู่ (สภาพที่ไม่พึงปรารถนา ไม่ดีงาม) ไปสู่เป้าหมายที่กำหนดไว้ (สภาพที่พึงปรารถนาที่ดีงามหรือเจริญ) กล่าวคือเป็นการจุดก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในชุมชน เพื่อเปลี่ยนแปลงสภาพของส่วนประกอบต่าง ๆ ในชุมชน จากสภาพที่ไม่พึงปรารถนาไปสู่สภาพที่พึงปรารถนาอันเป็นเป้าหมายที่ชุมชนตั้งไว้ การพัฒนาชุมชนซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงชุมชนโดยมีการวางแผน (Planned community change)^{๒๑} ลักษณะการพัฒนาชุมชนคือ การพัฒนาคนให้มีความสามารถในการคิด ตัดสินใจ การกระทำ การรับผิดชอบร่วมกันในการดำเนินกิจการต่างๆ เพื่อพัฒนาตนเองและชุมชนรวม^{๒๒} และยังเป็นกระบวนการ (Process) ทำงานอย่างหนึ่งและเป็นกลยุทธ์ ๑ หนึ่ง (Strategy) ซึ่งมีจุดหมายปลายทางสูงสุดอยู่ในการพัฒนาคนให้มีคุณภาพและคุณธรรม

สุเทพ เชาวลิท กล่าวว่า การพัฒนาชุมชน เป็นการพัฒนาความคิดและความสามารถของประชาชนในการทำงานร่วมมือกันระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลประชาชนและระหว่างประชาชนด้วยกันเอง เพื่อปรับปรุงตนเองและชุมชนไปสู่ความเจริญก้าวหน้าทั้งในทางเศรษฐกิจ สังคม การศึกษา อนามัย และขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรม อันจะนำไปสู่ความมั่นคงของประเทศในการปกครองระบอบประชาธิปไตย^{๒๓} การพัฒนาชุมชน เป็นการเปลี่ยนแปลงชุมชน ให้ไปสู่สิ่งที่ดีขึ้นไปกว่าเดิม และเป็นการรักษาปรับปรุงขนบธรรมเนียม ประเพณีให้มีความดีงาม และเป็นระเบียบเรียบร้อย มีบรรทัดฐานที่ดีในสังคม เพื่อความเป็นอยู่ที่ดีของคนในสังคมทั้งทางด้านกาย ด้านจิตใจ และด้านสังคม เพื่อให้คนในสังคมมีความมุ่งมั่นและมีที่พึ่งตลอดถึงความเป็นอยู่ที่ดีในชุมชน

^{๒๑} สัญญา สัญญาวิวัฒน์, การพัฒนาชุมชน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๒๓), หน้า ๑๐.

^{๒๒} วิรัช เตียงหงษากุล, หลักการพัฒนาชุมชน บทบาทของสถาบันการศึกษากับการพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๙), หน้า ๓.

^{๒๓} สุเทพ เชาวลิท, หลักการพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๔), หน้า ๑๘.

อภิชัย พันธเสน ให้ความหมายของการพัฒนาชุมชนไว้ว่า หมายถึง ลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมืองที่ตั้งใจกระทำให้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง เพื่อวัตถุประสงค์ในการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของประชาชนให้ดีขึ้นจากสภาพคล่องการพัฒนา มีการกินดีอยู่ดี มีการส่งเสริมให้ประชาชนสามารถพึ่งตนเองได้ มีการปรับปรุงตัดแปลงหรือควบคุมทรัพยากรและสภาพแวดล้อม มีอำนาจต่อช่องทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองกับสังคมภายนอกชุมชนของตน ตลอดจนมีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของชุมชนเป็นสำคัญ^{๒๔} การพัฒนาชุมชนภายนอก เป็นการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง เพื่อความเป็นอยู่ที่ดี และสร้างความสามัคคีและความสงบให้เกิดขึ้นในชุมชนคนในสังคมมีงานทำและมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ตลอดถึงการได้รับการศึกษาเล่าเรียน มีสวัสดิการและได้รับการดูแลจากหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน ทุกคนมีความเสมอภาพ มีสิทธิเท่าเทียมกันในสังคม ทุกคนสามารถออกความคิดเห็น และร่วมมือกันในการพัฒนาชุมชนของตน

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ กล่าวว่า การพัฒนาชุมชน หมายถึง ความเพียรพยายามอยู่ร่วมกันของประชาชนเพื่อปรับปรุงความสามารถของประชาชนในการมีส่วนร่วม การกำหนดวิถีชีวิตของตนเอง และการผนึกกระตือรือร้นความเพียรพยายามในการทำกิจกรรมของชุมชน^{๒๕} และร่วมแรงร่วมใจกันในการขับเคลื่อนงานการพัฒนาชุมชนเพื่อให้ไปสู่เป้าหมายที่ดี และเพื่อสร้างความเข้มแข็งในชุมชนให้มีความเป็นอยู่ที่ดี คนในสังคมสามารถช่วยเหลือตนเอง และเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาสร้างสิ่งที่ดีขึ้นภายในชุมชน การพัฒนาชุมชนเป็นหน้าที่ของทุกคนในสังคมที่จะร่วมกัน และช่วยกันพัฒนาให้ความเป็นอยู่ของคนในชุมชนให้มีความเจริญก้าวหน้า มีความรู้ความสามารถในการดำเนินชีวิตและใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข

ทองคุณ หงษ์พันธ์ ได้ให้ความหมายของการพัฒนาชุมชน ไว้ ๔ ลักษณะ คือ^{๒๖}

๑. การพัฒนาชุมชน คือ การสร้างสรรค์ความเจริญและยับยั้งความเสื่อมของชุมชน
๒. การพัฒนาชุมชนเป็นการสร้างชุมชนให้เจริญ โดยอาศัยกำลังความรู้และความสามารถของประชาชนและความช่วยเหลือของรัฐบาลร่วมกัน
๓. การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการที่มุ่งชักจูง และส่งเสริมประชาชนให้มีความกระตือรือร้นสนใจที่จะเข้าร่วมมือดำเนินการปรับปรุงการทำการหากิน และสร้างความเจริญให้กับท้องถิ่น
๔. การพัฒนาชุมชน คือ การพัฒนากำลังความคิด และความสามารถของประชาชนในการทำงานร่วมกันระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐบาลกับประชาชนและระหว่างประชาชนด้วยกันเพื่อปรับปรุงตนเองและชุมชนไปสู่ความเจริญทั้งในทางเศรษฐกิจ สังคม การศึกษา อนามัยและ

^{๒๔} อภิชัย พันธเสน, แนวคิดทฤษฎีและภาพรวมของการพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๓๙), หน้า ๑๓๕.

^{๒๕} นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์, กลวิธี-แนวทาง-วิธีการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศักดิ์โสภารพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๑๗๗ - ๑๗๘.

^{๒๖} ทองคุณ หงษ์พันธ์, แนวคิด ทฤษฎีและการปฏิบัติ, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด อีสราภาพการพิมพ์และบรรณภัณฑ์, ๒๕๔๑), หน้า ๓๑.

ชนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมอันจะนำไปสู่ความมั่นคงของชาติ และการปกครองตามระบอบประชาธิปไตย

ปกรณ์ อังศุสิงห์ กล่าวว่า “การพัฒนาชุมชน เป็นกระบวนการที่มุ่งจะชักจูงและส่งเสริมประชาชนให้มีความรู้สึกระทือหรือรันทมนใจที่จะเข้าร่วมดำเนินการปรับปรุงการทำมาหากินและสร้างความเจริญให้กับท้องถิ่น” การทำงานพัฒนาชุมชนนั้นไม่ใช่งานที่จะกระทำได้อย่างรวดเร็ว แต่ควรดำเนินการอย่างต่อเนื่องไม่สิ้นสุด ซึ่งปัจจุบันงานพัฒนาในลักษณะต่อเนื่องไม่มีสิ้นสุดนั้นแทบจะกล่าวได้ว่า “ยังไม่มีเกิด”^{๒๗} ดังนั้น การพัฒนาชุมชนต้องควรทำให้เกิดขึ้นอย่างสม่ำเสมอ เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน การพัฒนาเป็นงานที่จำเป็นต้องใช้คนเป็นจำนวนมากในการพัฒนา ร่วมมือสร้างรากฐานที่มั่นคงทุกคนต้องมีส่วนร่วม ให้ความสนใจเพื่อการดำเนินงานพัฒนาให้ไปสู่เป้าหมายที่สูงสุดตามที่ชุมชนตั้งไว้งานพัฒนาชุมชน คืองานที่ใช้เวลาในการพัฒนาที่ต่อเนื่อง และให้ความสนใจใส่ดูแลพัฒนาให้สม่ำเสมอ เพื่อให้ผลสัมฤทธิ์ที่ยาวนาน

จิรพรรณ กาณจนจิตรรา กล่าวว่า การพัฒนาชุมชน คือ การเปลี่ยนแปลงชุมชนให้ดีขึ้นหรือให้เจริญขึ้นทุกด้านนั่นคือ จะต้องพัฒนาคมนกลุ่มชน สิ่งแวดล้อมทางวัตถุหรือสาธารณสมบัติและพัฒนาด้านเศรษฐกิจและสังคม เพื่อให้บรรลุผลแก่เศรษฐกิจและสังคมรวมทั้งการเมืองของชาติโดยรวม^{๒๘} การพัฒนาชุมชน เป็นการพัฒนาร่วมกันโดยทุกด้าน เพื่อให้ควบคุมทุกส่วนงานที่จะนำไปสู่ความเจริญมากยิ่งขึ้นไป ทุกด้านมีส่วนสำคัญทั้งทางด้านการเมือง ด้านเศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม เป็นองค์ประกอบที่ขาดไม่ได้ เพราะหากขาดด้านใดด้านหนึ่งการพัฒนาชุมชนก็ดำเนินไปไม่ได้ เพราะฉะนั้น การพัฒนาชุมชนเป็นการพัฒนาทุกภาคส่วนทุกหน่วยงาน ในชุมชนเพื่อการเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้น

พัฒน์ สัจจานงค์ กล่าวว่า การพัฒนาชุมชนเป็นการเปลี่ยนแปลง ทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมให้ดีขึ้นด้วยความร่วมมือกันระหว่างรัฐและประชาชน โดยวิธีการปรึกษาหารือกัน “การมีส่วนร่วมของประชาชน” โดยมองว่าการพัฒนาชุมชนนั้นควรเกิดจาก “การมีส่วนร่วมของประชาชน” เป็นประเด็นสำคัญ^{๒๙} ประชาชนในชุมชนควรร่วมมือร่วมแรงกันในการพัฒนาเพื่อให้งานพัฒนาชุมชนสร้างความสามัคคี ความเข้มแข็งให้เกิดขึ้นภายในชุมชน ประชาชนได้รับการศึกษาหาความรู้และมีส่วนร่วมในการพัฒนา แสดงความคิดเห็นหรือวิธีการต่างๆ ในการพัฒนาชุมชน รัฐเป็นผู้สนับสนุนให้ความช่วยเหลือในด้านต่างๆ เพื่ออำนวยความสะดวกในงานพัฒนา ดังนั้น การพัฒนาชุมชนจึงต้องร่วมกันระหว่างประชาชนและรัฐเพื่อเอื้อต่อการพัฒนาชุมชน

^{๒๗} ปกรณ์ อังศุสิงห์, **การฟื้นฟูชนบท**, (พระนครศรีอยุธยา : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น, ๒๕๐๓), หน้า ๗๑.

^{๒๘} จิรพรรณ กาณจนจิตรรา, **การพัฒนาชุมชน**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๙), หน้า ๓๘.

^{๒๙} พัฒน์ สัจจานงค์ และคนอื่นๆ, **การพัฒนาชนบทแบบผสมผสานสำหรับประเทศไทย**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๒๕), หน้า ๒๐.

ไพรัตน์ เดชะรินทร์ กล่าวว่า การพัฒนาชุมชน เป็นกระบวนการที่จะต้องทำต่อเนื่องกัน อย่างมีระบบ เพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากระดับหนึ่งไปสู่อีกระดับหนึ่ง การเปลี่ยนแปลงนี้ จำต้องใช้เวลาและจำต้องอาศัยกรรมวิธีการเปลี่ยนแปลงที่ถูกวิธี กระทำอย่างรีบร้อน เพื่อให้การพัฒนาไปถึงประชาชนอย่างแท้จริงและเพื่อให้ “ทิศทางการพัฒนา” เป็นไปโดยถูกต้องตามหลักวิชาโดยการพัฒนามีเป้าหมายหลักอยู่ที่ “การพัฒนาคน” ซึ่งเป็นเรื่องที่ยากยิ่งกว่าการพัฒนาทั่วไปหลายเท่า^{๓๐} ประชาชนเป็นตัวขับเคลื่อนในการพัฒนาชุมชนส่วนรัฐ คือผู้สนับสนุนทางด้านงบประมาณ ในการพัฒนาและนำวิธีการแนวทางต่างๆ เพื่อให้การพัฒนาเป็นไปตามทิศทางที่กำหนดไว้ การพัฒนาต้องอาศัย วิธีการและแนวทางที่สอดคล้องและเข้ากับบริบทของชุมชนด้วย การพัฒนาชุมชน ควรทำอย่างมีความรอบครอบ เพื่อให้เข้าถึงประชาชนในชุมชนได้อย่างทั่วถึงและเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมีประสิทธิภาพมากกว่าเดิม

ยุวัฒน์ วุฒิเมธี กล่าวว่า “การพัฒนาชุมชน หมายถึง การวางแผนเพื่อสร้างสรรค์ความเจริญให้เกิดขึ้นแก่กลุ่มประชาชนทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม การศึกษาวัฒนธรรมขนบธรรมเนียม ประเพณี การอนามัย และการเมืองการปกครอง” โดยเฉพาะมองความสำคัญของ “อนามัย” ซึ่งจะมองไปที่ “คุณภาพชีวิต” ของผู้คนในชุมชนนั้นๆ^{๓๑} การพัฒนาชุมชน คือการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน ให้มีความเป็นอยู่ที่ดีมากยิ่งขึ้น ทุกคนในสังคมต้องมีสุขภาพที่เข้มแข็ง มีการกินอยู่ที่ถูกต้องตามหลักการอนามัย การพัฒนาชุมชน ต้องมีการวางแผนสร้างความเข้มแข็งในสังคมทั้งทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง ประเพณีวัฒนธรรม ในสังคมให้เป็นรากฐานยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชนไปในทางที่ดี ทุกคนดำเนินชีวิตบนความถูกต้องและมีระเบียบแบบแผนในการใช้ชีวิต

ชอบ เข้มกลัด กล่าวว่า “การพัฒนาชุมชน เป็นการพัฒนาความรู้ ความสามารถ ความรู้สึกรู้สีกิตติทัศนคติ บุคลิกภาพ นิสัยใจคอ ความชำนาญชำนาญ ธรรมเนียม และการพัฒนาสิ่งแวดล้อมไปพร้อมๆกัน” การพัฒนาชุมชนจะต้องลงไปถึงตัวคน ความรู้สึกรู้สีกิตติทัศนคติของผู้คน หรือ “ผู้รับการพัฒนา” ด้วย ซึ่งถือว่า เป็นส่วนสำคัญที่สุดของการพัฒนาชุมชน เพราะถ้าหาก “การพัฒนาคน” ด้วยเรื่องเหล่านี้หากไม่เกิดการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืนย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ ปัญหาที่มีอยู่ว่าความคิดเช่นนี้จะเกิดขึ้นจริงและกว้างขวางได้มากน้อยเพียงใด เพราะตัวอย่างการพัฒนาในแนวทางนี้มีให้เห็นมาแล้วมากมายในสังคมไทยแต่ก็มีระยะเวลาช่วงสั้นๆ เท่านั้น ที่ประชาชนให้ความสนใจ จากนั้นก็ปล่อยให้เงียบหายไป^{๓๒} ดังนั้น การพัฒนาชุมชน นักพัฒนาควรทำในการพัฒนาให้เกิดขึ้นแบบถาวร เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน นักพัฒนาควรคำนึงว่า การปลูกฝังให้คนในสังคมรักและมีความรู้สึกรู้สีกิตติรักในงานพัฒนาจนทำเป็นนิสัยและมีความชำนาญ ทำให้งานพัฒนาชุมชนเปรียบเสมือนการดำเนิน

^{๓๐} ไพรัตน์ เดชะรินทร์, การบริหารงานพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๒๔), หน้า ๑๓.

^{๓๑} ยุวัฒน์ วุฒิเมธี, การพัฒนาชุมชน : เอกสารประกอบการบรรยายวิชาการพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๒๕), หน้า ๖๐.

^{๓๒} ชอบ เข้มกลัด, “การพัฒนาชุมชน”, วารสารสังคมศาสตร์, (วิทยาลัยครูเพชรบุรี, ๑ ตุลาคม ๒๕๔๔), หน้า ๔.

ชีวิตประจำวัน ทุกคนสามารถทำงานและมีส่วนร่วมในการพัฒนา ซึ่งเป็นสิ่งที่นักพัฒนาควรมีการค้นคว้าให้มีความหลากหลายในทุกๆ ด้าน

สรุปได้ว่า การพัฒนาชุมชน เป็นการเปลี่ยนแปลงทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมให้ดีขึ้นด้วยความร่วมมือกันระหว่างรัฐและประชาชน การพัฒนาคนให้มีความสามารถในการคิดตัดสินใจ การกระทำ การรับผิดชอบร่วมกันในการดำเนินกิจการต่างๆ เป็นกระบวนการอย่างหนึ่งที่รัฐบาลนำมาใช้เพื่อการกระตุ้นเตือนยั่วยุ และส่งเสริมให้ประชาชนในชนบทเกิดความคิดสร้างสรรค์ การพัฒนาชุมชนเป็นการมุ่งส่งเสริมความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้น โดยความร่วมมืออย่างจริงจังของประชาชนและควรเป็นความคิดริเริ่มประชาชนด้วย แต่ถ้าพวกประชาชนไม่รู้จักคิดริเริ่ม ก็ให้ใช้เทคนิคกระตุ้นเตือนให้เกิดความคิดริเริ่ม ทั้งนี้เพื่อให้กระบวนการนี้ ได้รับการตอบสนองจากประชาชนด้วยความกระตือรือร้นอย่างจริงจัง การทำงานพัฒนาชุมชนต้องร่วมมือกับประชาชนอย่างจริงจังโดยดึงประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาให้มากที่สุด โดยเฉพาะในขั้นตอนของการร่วมคิด ร่วมทำนั้นถือว่าสำคัญมากเพราะจะช่วยให้ประชาชนเกิดความรู้สึกว่า งานพัฒนาชุมชนนั้นเป็นงานของเราซึ่งเขาจะเกิดความสำนึกที่จะสานต่อโครงการให้ยั่งยืนไป ซึ่งการพัฒนาชุมชนจะทำให้ชุมชนเจริญก้าวหน้าทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การปกครอง ขนบธรรมเนียมประเพณี และอนามัย เมื่อชุมชนเกิดการพัฒนาและความเป็นอยู่ดีขึ้นก็จะส่งผลให้ประเทศชาติพัฒนาได้อย่างรวดเร็วและยั่งยืน

๒.๒ แนวคิดการพัฒนาชุมชนทั่วไป

การพัฒนาชุมชนเป็นการสร้างชุมชนให้เจริญโดยอาศัยกำลังความสามารถของประชาชนและความช่วยเหลือของรัฐบาลร่วมกันเป็นความมุ่งหมายให้ประชาชนที่อยู่ในชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ โดยมีการศึกษาเป็นพื้นฐานพัฒนาคุณธรรมนำผลผลิตจากทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่มาใช้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด พัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น ช่วยกันรักษาสิ่งแวดล้อม ดังนั้น การพัฒนาที่ยั่งยืนก็คือการพัฒนาคนให้เป็นสมาชิกที่ดีของสังคมและส่งเสริมสิ่งแวดล้อมให้ดีจุดมุ่งหมายของการพัฒนายังยั่งยืนต่อไปได้ โดยการพัฒนาชุมชนจำแนกออกเป็น ๔ รูปแบบ ดังนี้^{๓๓}

๑. การสงเคราะห์ (Case Work) การพัฒนาแบบนี้จะมุ่งช่วยเหลือผู้ที่มีปัญหาโดยเน้นที่ปัจเจกบุคคล การสงเคราะห์มีอยู่สองแบบ คือ แบบหนึ่งทำขึ้นเพราะความสงสาร เป็นบุคคลที่ควรช่วยเหลือ และอีกแบบหนึ่งช่วยเหลือเพราะจะไม่ทำให้เกิดปัญหาแก่สังคมต่อไป

๒. การพัฒนาชุมชน (Community Development) การพัฒนาในแง่ของการสงเคราะห์นั้นเน้นที่คนแต่ละคน หรือครอบครัวแต่ละครอบครัว ได้พบว่าปัญหาอาจเกิดขึ้นทั้งชุมชนจึงเกิดแนวความคิดของการพัฒนาชุมชนที่เน้นการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวชนบทที่มาจากความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง

^{๓๓} อัครเดช พรหมกัลป์, “ภาวะผู้นำในการประยุกต์ใช้ตามหลักสัปปริสธรรมของพระเทพปริยัติเมธี”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๒.

๓. การจัดระบบชุมชน (Community Organization) ได้พยายามที่จะแก้ปัญหาที่มาจากการพัฒนาชุมชน กล่าวคือเมื่อมีการพัฒนาชุมชนเกิดขึ้นแล้ว กลับไม่ได้ผลเพราะในบางชุมชนมี คนหลายพวกหลายฐานะ เมื่อเกิดความเหลื่อมล้ำกันเช่นนี้จึงควรที่จะพัฒนา โดยการจัดระบบชุมชนเสียใหม่

๔. การกระทำทางชุมชน (Community Action) เป็นการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาสังคมในชุมชนที่ต้องการพัฒนาเป็นกรณีๆ ไปหลักการสำคัญของการกระทำทางชุมชนก็คือ การพัฒนาแบบปฏิบัติการในชุมชนที่ต้องการพัฒนาชุมชนของตนโดยที่ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่

การพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืนเป็นการช่วยเหลือแก้ปัญหาคนในชุมชนหรือครอบครัว แต่ละครอบครัวที่เกิดขึ้นภายในชุมชน การพัฒนาชุมชนเป็นการแก้ไขปัญหาในชุมชนที่เกิดขึ้น เช่น ความเหลื่อมล้ำในชุมชนและปัญหาคุณภาพชีวิต สิ่งแวดล้อม พัฒนาให้ประชาชนในชุมชนมีความรู้ความสามารถ สามารถพึ่งตนเองได้ และเป็นสมาชิกที่ดีของชุมชน อยู่ร่วมกันภายใต้ระบอบประชาธิปไตย ทุกคนมีสิทธิเสมอภาคเท่าเทียมกันและอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน ทุกคนสามารถอยู่ร่วมกันในชุมชนได้ภายใต้ความคิดเดียวกัน

สนธยา พลศรี ให้แนวคิดการพัฒนาชุมชน ดังต่อไปนี้^{๓๔}

๑. คนเป็นทรัพยากรที่สำคัญมากที่สุดของชุมชน ในการพัฒนาชุมชนต้องเชื่อมั่นและศรัทธาของมนุษย์ เพราะมนุษย์สามารถพัฒนาตนเองและชุมชนจนมีมาตรฐานคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

๒. การมีส่วนร่วมของประชาชน การพัฒนาชุมชนเป็นการเปิดโอกาสให้ชุมชนได้ร่วมแสดงแนวคิด ร่วมปฏิบัติและรับผิดชอบร่วมกัน ทำให้การพัฒนาชุมชนเป็นหน้าที่ของประชาชนเพราะการพัฒนาเป็นของประชาชน เพื่อประชาชน โดยประชาชน เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขต่อตนเองและสังคม

๓. การช่วยเหลือตัวเองและชุมชน ในการพัฒนาเป็นการเสริมสร้างขีดความสามารถของประชาชนและชุมชนให้สามารถพัฒนาตัวเองและชุมชน การขอความช่วยเหลือจากภายนอกชุมชนต้องเป็นสิ่งที่เกินขีดความสามารถของประชาชนในชุมชน

๔. การใช้ทรัพยากรในชุมชน การพัฒนาย่อมเกิดประโยชน์แก่ชุมชน โดยการใช้ทรัพยากรในชุมชน เช่น คน เงิน วัสดุอุปกรณ์ และทรัพยากรอื่นๆ ที่เกี่ยวกับการพัฒนาที่มีอยู่ในชุมชนของตนเอง โดยไม่หวังพึ่งพาจากภายนอกชุมชน เพราะชุมชนอื่นๆ ก็ต้องมีการนำทรัพยากรเพื่อพัฒนาชุมชนเช่นกัน และเป็นการผลักดันเพื่อปลูกจิตสำนึกการเรียนรู้ที่นำไปสู่การพัฒนาชุมชนของตน

๕. การริเริ่มของประชาชนในชุมชน การพัฒนาเป็นสิทธิเสรีภาพของคนในการพัฒนาชุมชนต้องเกิดจากความต้องการพัฒนาอย่างแท้จริง โดยประชาชนได้ริเริ่มในการจัดการโครงการต่างๆ

^{๓๔} สนธยา พลศรี, **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ โอ.เอส.พรินต์ติ้งเฮาส์, ๒๕๓๓), หน้า ๕๔ - ๕๕.

เพื่อเสริมสร้างให้ชุมชนสามารถที่จะคิดเป็น ทำเป็น และแก้ปัญหาของชุมชนตนเอง โดยไม่มุ่งหวังพึ่งพาอาศัยองค์กรจากรัฐหรือชุมชนภายนอก

๖. ชีตความสามารถของชุมชนและรัฐบาล การพัฒนาชุมชนมุ่งเน้นพัฒนาคนและทรัพยากรในท้องถิ่น เพราะรัฐบาลมีความจำกัดด้านขีดความสามารถ ทั้งบุคลากร งบประมาณหรือทรัพยากร ส่วนขีดจำกัดของชุมชนในเรื่องความไม่พร้อมของคน และทรัพยากรไม่เพียงพอ

๗. การร่วมมือกันระหว่างรัฐกับประชาชน การพัฒนาชุมชนจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการประสานงานในระหว่างชุมชนและรัฐบาลเพื่อจะให้การพัฒนาประสบความสำเร็จ โดยไม่ปล่อยให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งรับผิดชอบงานเพียงฝ่ายเดียว เพราะรัฐบาลและชุมชนต่างมีขีดจำกัดความสามารถในการพัฒนาที่แตกต่างกัน

๘. การพัฒนาแบบเบ็ดเสร็จ การพัฒนาชุมชนต้องดำเนินการไปพร้อมกัน หลายด้านจะมุ่งเพียงด้านใดด้านหนึ่งไม่ได้ เพราะการพัฒนามีหลายกิจกรรมทำให้การดำเนินกิจกรรมต่างๆ ต้องสอดคล้องและเป็นแนวทางเดียวกัน เพื่อประหยัดแรงงาน งบประมาณ และเวลาที่ใช้ การพัฒนาจึงต้องประสานงานกันหลายด้านทั้งตัวบุคคลหน่วยงาน และองค์กรต่าง ๆ

๙. การสมดุลในการพัฒนา การพัฒนามีกิจกรรมต้องทำอยู่หลายด้านไม่ใช่เพียงกิจกรรมเดียว ทำให้การดำเนินการต้องเป็นไปพร้อมกันทุกด้าน ไม่ให้ความสำคัญเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ เพราะกิจกรรมมีความเกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิด จึงต้องคำนึงถึงความสมดุลในการพัฒนาด้วยเช่น ความสมดุลระหว่างคนกับชุมชน ชุมชนกับสิ่งแวดล้อม และความสมดุลระหว่างรูปธรรมและนามธรรม

๑๐. การศึกษาภาคชีวิต การพัฒนาชุมชนมีลักษณะที่ทำให้การศึกษาแก่ประชาชนในชุมชนทุกเพศทุกวัยอย่างต่อเนื่องกันไปตลอดชีวิต การพัฒนาชุมชนจึงต้องมีลักษณะที่เป็นกระบวนการต่อเนื่องกับปฏิกิริยาของชุมชน เป็นวิธีการที่นำไปสู่เป้าหมายที่วางไว้และสอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาล เป็นโครงการที่มีแผนงานมุ่งเน้นความคิดของชุมชนเพื่อการมีส่วนร่วมในการพัฒนา และเป็นขบวนการทางสังคมที่คอยกระตุ้นให้เกิดความตื่นตัวในการพัฒนาชุมชนตลอดเวลา

สรุปได้ว่า แนวคิดการพัฒนาชุมชนเป็นการสร้างชุมชนให้เจริญโดยอาศัยกำลังความสามารถของประชาชน เพื่อให้ประชาชนที่อยู่ในชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด ช่วยกันรักษาสิ่งแวดล้อม และช่วยให้สมาชิกในชุมชนมีชีวิตที่ดีในสังคม โดยสามารถแบ่งออกเป็น ๔ ประการ คือ

๑. การสงเคราะห์ การพัฒนาแบบนี้จะมุ่งช่วยเหลือผู้ที่มีปัญหาโดยเน้นที่ปัจเจกบุคคล การสงเคราะห์มีอยู่สองแบบคือ แบบหนึ่งทำขึ้นเพราะความสงสาร เป็นบุคคลที่ควรจะช่วยเหลือ และอีกแบบหนึ่งช่วยเพราะจะไม่ทำให้เกิดปัญหาแก่สังคมต่อไป

๒. การจัดระบบชุมชน ได้พยายามที่จะแก้ปัญหาที่มาจากการพัฒนาชุมชน กล่าวคือเมื่อมีการพัฒนาชุมชนเกิดขึ้นแล้ว กลับไม่ได้ผลเพราะในบางชุมชนมี กลุ่มหลายพวกหลายฐานะ เมื่อเกิดความเหลื่อมล้ำกันเช่นนี้จึงควรที่จะพัฒนา โดยการจัดระบบชุมชนเสียใหม่

๓. การใช้ทรัพยากรในชุมชน การพัฒนาย่อมเกิดประโยชน์แก่ชุมชน โดยการใช้ทรัพยากรในชุมชน เช่น คน เงิน วัสดุอุปกรณ์ และทรัพยากรอื่นๆ ที่เกี่ยวกับการพัฒนาที่มีอยู่ในชุมชนของตนเอง

๔. การศึกษาภาคชีวิต การพัฒนาชุมชนมีลักษณะที่ให้การศึกษากับประชาชนในชุมชนทุกเพศทุกวัยอย่างต่อเนื่องกันไปตลอดชีวิต การพัฒนาชุมชนจึงต้องมีลักษณะที่เป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องต่อกิจกรรมของชุมชน

๒.๒.๑ หลักการพัฒนาชุมชน

การพัฒนาชุมชนมีหลักการพื้นฐานเป็นทฤษฎีการนำหลักการมาใช้ในการพัฒนาชุมชน ต้องคำนึงถึงความแตกต่างทางด้าน ประเพณี วัฒนธรรม และสภาพปัญหาพื้นที่ของแต่ละชุมชน มีนักวิชาการกล่าวถึงหลักการพัฒนาชุมชนไว้มากพอสมควร ผู้ศึกษาได้นำมาประกอบการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ดังต่อไปนี้

หลักการพัฒนาชุมชน โดยแยกเป็นประเด็นไว้ดังนี้^{๓๕}

๑. ปรัชญาของการพัฒนาชุมชนนั้นประการแรก ตั้งอยู่บนรากฐานอันมั่นคงแห่งความศรัทธาในตัวเองว่าเป็นทรัพยากรที่มีความหมายและสำคัญที่สุด มนุษย์ทุกคนมีความสามารถประการที่สอง การพัฒนาชุมชน ก็คือ ความศรัทธาในเรื่องความยุติธรรมของสังคม (Social Justice) การมุ่งขจัดความขัดแย้งและความเหลื่อมล้ำต่ำสูงที่เห็นได้ชัดในหมู่มวลชนนั้น เป็นเรื่องที่อารยะสังคมพึงยึดมั่นประการสุดท้าย ความไม่รู้ ความต้อติง และการใช้กำลังบังคับเป็นอุปสรรคที่สำคัญยิ่งต่อความสำเร็จของการพัฒนา และความเจริญรุดหน้าจะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยวิธีการให้การศึกษานั้น การให้การศึกษาก็ให้โอกาสจะช่วยดึงพลังซ่อนเร้นในตัวคนออกมาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม และการพัฒนาจะมีประสิทธิภาพได้ก็จะต้องยึดหลักการรวมกลุ่ม และการทำงานกับกลุ่ม เพราะมนุษย์เราเป็นสัตว์สังคมการอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มและทำงานร่วมกันเป็นกลุ่มจะช่วยให้คนได้เจริญเติบโตโดยเร็วที่สุด

๒. หลักยึดในการพัฒนาชุมชน คือหลักที่นักพัฒนาชุมชนควรยึดมั่นในการพัฒนาชุมชนคือ

๒.๑ ยึดหลักความมีศักดิ์ศรี และศักยภาพของประชาชน และเปิดโอกาสให้ประชาชนใช้ศักยภาพที่มีอยู่ให้มากที่สุด นักพัฒนาต้องเชื่อมั่นว่าประชาชนนั้นมีศักยภาพที่จะใช้ความรู้ความสามารถที่จะปรับปรุงพัฒนาตนเองได้จึงต้องให้โอกาสประชาชนในการคิดวางแผน เพื่อแก้ปัญหาชุมชนด้วยตัวของเขาเอง นักพัฒนาควรเป็นผู้กระตุ้นและนำเสนอส่งเสริมอย่างสม่ำเสมอ

๒.๒ ยึดหลักการพึ่งตนเองของประชาชน นักพัฒนาต้องยึดมั่นเป็นหลักการสำคัญว่าต้องสนับสนุนให้ประชาชนพึ่งตนเองได้โดยการสร้างพลังชุมชนเพื่อพัฒนาชุมชน ส่วนรัฐบาลจะช่วยเหลือสนับสนุนอยู่เบื้องหลัง และช่วยเหลือในส่วนที่เกินขีดความสามารถของประชาชน

^{๓๕} สำนักเสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชน, คู่มือการดำเนินงานอาสาพัฒนา (อสพ.), รุ่นที่ ๖๕/๒, (กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย, ๒๕๕๕), หน้า ๑ - ๕.

๒.๓ ยึดหลักการมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนร่วมคิด ตัดสินใจ วางแผน ปฏิบัติตามแผน และติดตามประเมินผลในกิจกรรม หรือโครงการใดๆ ที่จะทำในชุมชน เพื่อให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในการดำเนินงาน อันเป็นการปลูกฝังจิตสำนึกในเรื่องความเป็นเจ้าของโครงการหรือกิจกรรมต่างๆ

๒.๔ ยึดหลักประชาธิปไตย ในการทำงานพัฒนาชุมชนจะต้องเริ่มด้วยการพูดคุย ประชุมปรึกษาหารือร่วมกัน คิดร่วมกันตัดสินใจ และทำกิจกรรมร่วมกัน มีความรับผิดชอบร่วมกัน ภายใต้อาณัติความช่วยเหลือซึ่งกันและกันตามวิถีทางแห่งประชาธิปไตย

๓. หลักการดำเนินงานพัฒนาชุมชน คือหลักการในการดำเนินงานพัฒนาชุมชน ๑๐ ประการ คือ

- ๓.๑ ต้องสอดคล้องกับความต้องการที่แท้จริงของประชาชน
- ๓.๒ ต้องเป็นโครงการเอนกประสงค์ที่ช่วยแก้ปัญหาได้หลายด้าน
- ๓.๓ ต้องเปลี่ยนแปลงทัศนคติไปพร้อม ๆ กับการดำเนินงาน
- ๓.๔ ต้องให้ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่
- ๓.๕ ต้องแสวงหาและพัฒนาให้เกิดผู้นำในท้องถิ่น
- ๓.๖ ต้องยอมรับให้โอกาสสตรี และเยาวชนมีส่วนร่วมในโครงการ
- ๓.๗ รัฐต้องเตรียมจัดบริการให้การสนับสนุน
- ๓.๘ ต้องวางแผนอย่างเป็นระบบ และมีประสิทธิภาพทุกระดับ
- ๓.๙ สนับสนุนให้องค์กรเอกชน อาสาสมัครต่างๆ เข้ามามีส่วนร่วมและ
- ๓.๑๐ ต้องมีการวางแผนให้เกิดความเจริญแก่ชุมชนที่สอดคล้องกับความเจริญในระดับชาติด้วย

๔. กระบวนการทำงานพัฒนาชุมชน การปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนเป็นงานที่ต้องทำอย่างต่อเนื่องเป็นกระบวนการ ดังนี้

๔.๑ การศึกษาชุมชน เป็นการเสาะแสวงหาข้อมูลต่าง ๆ ในชุมชน เช่น ข้อมูลด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครอง และสภาพความเป็นอยู่ของคนในชุมชน เพื่อทราบปัญหาและความต้องการของชุมชนที่แท้จริง วิธีการในการศึกษาชุมชนอาจต้องใช้หลายวิธีประกอบกัน ทั้งการสัมภาษณ์ การสังเกต การสำรวจ และการศึกษาข้อมูลจากเอกสารต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชนด้วยเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ตรงกับความเป็นจริงมากที่สุด กลวิธีที่สำคัญที่นักพัฒนาต้องใช้ในขั้นตอนนี้ คือ การสร้างความสัมพันธ์กับคนในชุมชน เพราะถ้าหากปราศจากสัมพันธภาพที่ดีระหว่างพัฒนากับชาวบ้านแล้วเป็นการยากที่จะได้รู้และเข้าใจปัญหาความต้องการจริงๆ ของชาวบ้าน ความสัมพันธ์อันดี จนถึงขั้นความสนิทสนมรักใคร่ศรัทธา จึงเป็นสิ่งที่จำเป็นที่จะต้องปลูกฝังให้เกิดขึ้นกับคนในชุมชน

๔.๒ การให้การศึกษแก่ชุมชน เป็นการสนทนา วิเคราะห์ปัญหาหารือร่วมกับประชาชน เป็นการนำข้อมูลต่าง ๆ ที่ได้จากขั้นตอนการศึกษาชุมชน มาวิเคราะห์ถึงปัญหาความต้องการและสภาพที่เป็นจริง ผลกระทบ ความรุนแรง และความเสียหายต่อชุมชนกลวิธีที่สำคัญในขั้นตอนนี้ คือ

การกระตุ้นให้ประชาชนได้รู้ เข้าใจ และตระหนักในปัญหาของชุมชน ซึ่งในปัจจุบันก็คือการจัดเวทีประชาคม เพื่อค้นหาปัญหาร่วมกันของชุมชน

๔.๓ การวางแผน/ โครงการ เป็นขั้นตอนให้ประชาชนร่วมตัดสินใจโดยกำหนดโครงการเป็นการนำเอาปัญหาที่ประชาชนตระหนัก ยอมรับว่าเป็นปัญหาของชุมชนมาร่วมกันหาสาเหตุแนวทางแก้ไข จัดลำดับความสำคัญของปัญหาให้ประชาชนเป็นผู้ตัดสินใจที่จะแก้ไขภายใต้ขีดความสามารถของประชาชน และการแสวงหาความช่วยเหลือจากภายนอก กลวิธีที่สำคัญในขั้นตอนนี้ คือ การให้ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการแก้ไขปัญหา วิธีการวางแผน การเขียนโครงการ โดยใช้เทคนิคการวางแผนแบบให้ประชาชนมีส่วนร่วม

๔.๔ การดำเนินงานตามแผนและโครงการ โดยมีผู้รับผิดชอบในการดำเนินการตามแผนและโครงการที่ได้ตกลงกันไว้กลวิธีที่สำคัญในขั้นตอนนี้ คือ การเป็นผู้ช่วยเหลือสนับสนุนใน ๒ ลักษณะ คือ

๑) เป็นผู้ปฏิบัติงานทางวิชาการ เช่น แนะนำการปฏิบัติงาน ให้คำปรึกษาหารือในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติงาน

๒) เป็นผู้ส่งเสริมให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการปฏิบัติงาน

๔.๕ การติดตามประเมินผล เป็นการติดตามความก้าวหน้าของงานที่กำลังดำเนินการตามโครงการเพื่อการปรับปรุงแก้ไขปัญหาอุปสรรคที่พบได้อย่างทันท่วงที กลวิธีที่สำคัญในขั้นตอนนี้ คือ การติดตามดูแลการทำงานที่ประชาชนทำ เพื่อทราบผลความก้าวหน้าและปัญหาอุปสรรค แล้วนำผลการปฏิบัติงานตามโครงการ หรือกิจกรรมไปเผยแพร่เพื่อให้ผู้เกี่ยวข้องได้ทราบสามารถกระทำได้โดย

๑) แนะนำให้ผู้ผู้นำท้องถิ่นหรือชาวบ้าน ติดตามผลและรายงานผลด้วยตนเอง เช่น รายงานด้วยวาจา รายงานเป็นลายลักษณ์อักษร การจัดนิทรรศการ เป็นต้น

๒) พัฒนาการเป็นผู้รายงานผลการปฏิบัติงานด้วยตนเอง เช่น รายงานด้วยวาจา ต่อผู้บังคับบัญชาและผู้เกี่ยวข้อง เสนอผลการปฏิบัติงานต่อที่ประชุม ทำบันทึกรายงานตามแบบฟอร์มต่างๆ ของทางราชการ

องค์การสหประชาชาติ (UN. Development of Economic and Social Affair) ได้กำหนดหลักการพัฒนาชุมชน มี ๑๐ ประการ คือ ^{๓๖}

๑. การพัฒนาชุมชนต้องตอบสนองความต้องการอันแท้จริงของประชาชนในชุมชน ด้วยการริเริ่มจากประชาชน และเริ่มต้นจากโครงการง่ายไปสู่โครงการที่ยากขึ้น

๒. การพัฒนาชุมชนมีลักษณะเป็นโครงการอเนกประสงค์ ต้องอาศัยความร่วมมือของนักวิชาการหลายสาขา และผู้เกี่ยวข้องหลายฝ่าย

^{๓๖} UN. Development of Economic and Social Affair, **Community Development and Related Service**, (New York : United Nation Republication, 1960), pp. 8 – 13.

๓. การพัฒนาชุมชนต้องเปลี่ยนแปลงเจตคติของประชาชนไปพร้อม ๆ กับกิจกรรมด้านอื่น ๆ

๔. การพัฒนาชุมชนต้องให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนอย่างเต็มที่ เพื่อเป็นการสร้างพลังชุมชนและองค์กรของประชาชนขึ้น

๕. การพัฒนาชุมชนต้องค้นหา และพัฒนาผู้นำชุมชนในด้านต่าง ๆ ตามลักษณะของกิจกรรมและความจำเป็นของแต่ละชุมชน

๖. การพัฒนาชุมชนต้องยอมรับในสถานภาพ บทบาทของสตรี และเยาวชนเปิดโอกาสให้ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนให้มากที่สุด เพราะสตรีและเยาวชนมีผลต่อการขยายตัวของงานและการรับช่วงของงานพัฒนาชุมชนได้เป็นอย่างดี

๗. การพัฒนาชุมชนของประชาชนจะประสบความสำเร็จอย่างเต็มที่ ถ้าหากรัฐบาลมีความพร้อมและให้การสนับสนุนอย่างจริงจัง

๘. การพัฒนาชุมชน ต้องมีนโยบายและการวางแผนตั้งแต่ระดับประเทศถึงระดับท้องถิ่น โดยการบริหารงานทุกระดับจะต้องมีความคล่องตัวและมีประสิทธิภาพอย่างแท้จริง

๙. การพัฒนาชุมชนต้องสนับสนุนให้องค์กรของภาคเอกชน องค์กรอาสาสมัครต่าง ๆ ทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และนานาชาติได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาด้วย

๑๐. การพัฒนาชุมชนต้องมีการวางแผนให้เกิดการพัฒนาพร้อม ๆ กัน ทั้งในระดับท้องถิ่น และระดับชาติหรือระดับนานาชาติ

การพัฒนาชุมชน คือการพัฒนาเปลี่ยนแปลงไปเพื่อให้ตอบสนองความต้องการ และการเป็นอยู่ของประชาชนในชุมชนให้ดีขึ้น โดยเริ่มจากการเปลี่ยนแปลงจากตัวประชาชน ทั้งทางด้านเจตคติและการดำเนินชีวิต การมีส่วนร่วมในกิจกรรมภายในชุมชน สร้างความสามัคคีให้เป็นพลังในการพัฒนา และปลูกฝังให้คนในชุมชนรับช่วงในการพัฒนาได้อย่างดี เพื่อให้ประสบความสำเร็จอย่างเต็มที่ ต้องมีการวางแผนเพื่อให้การพัฒนาเป็นไปตามกรอบที่วางแผนและสอดคล้องกับชุมชน ให้การพัฒนามีประสิทธิภาพอย่างแท้จริง

ยุวัฒน์ วุฒิเมธี กล่าวถึง หลักการพัฒนาชุมชนไว้ดังนี้^{๓๗}

๑. หลักความร่วมมือของประชาชน เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานให้มากที่สุด โดยการเปิดโอกาสให้มีการศึกษา การร่วมพิจารณาและการตกลงใจร่วมกันในการแก้ปัญหา หรือการวางโครงการต่างๆ เพื่อให้ประชาชนได้มีสิทธิและเสมอภาคที่จะมีส่วนร่วมในการรับผิดชอบต่อสังคม โดยการร่วมคิดร่วมตัดสินใจร่วมปฏิบัติและร่วมกันรับผิดชอบงานพัฒนาชุมชนของตน

^{๓๗} ยุวัฒน์ วุฒิเมธี, การพัฒนาชุมชน : เอกสารประกอบการบรรยายวิชาการพัฒนาชุมชน, หน้า ๖

๒. หลักการแสวงหาผู้นำในการพัฒนาชุมชนนั้นเน้นในเรื่องการค้นหาผู้นำและพัฒนาคุณลักษณะผู้นำให้เกิดขึ้นในชุมชนเพราะจุดมุ่งหมายสุดท้ายของการพัฒนาชุมชนคือการให้ประชาชนพึ่งตนเองและสามารถช่วยตนเองได้ ซึ่งผู้นำจะเป็นผู้ดำเนินการในเรื่องนี้ได้เป็นอย่างดี

๓. หลักการทำงานร่วมเป็นกลุ่ม จะต้องสร้างกลุ่มคนในรูปแบบต่างๆ ขึ้น เพื่อให้สถาบันของประชาชนซึ่งเป็นศูนย์กลางในการศึกษา และเป็นแกนในทางปฏิบัติการพัฒนาชุมชนจึงมุ่งไปที่การทำงานกับกลุ่มคนเป็นประการสำคัญ

๔. หลักการสมทบ เพื่อเป็นการแบ่งเบาภาระของรัฐบาลและสนับสนุนให้ประชาชนใช้แรงงานและวัสดุอุปกรณ์ในชุมชน เพื่อประโยชน์ของชุมชนอย่างเต็มที่ จึงต้องกระตุ้นให้ประชาชนรู้จักเสียสละแรงงานวัสดุอุปกรณ์ของตนสมทบกับของรัฐบาลอีกทางหนึ่ง ซึ่งจะช่วยให้งบประมาณอันจำกัดของรัฐบาล สามารถให้บริการแก่ประชาชนได้อย่างทั่วถึง

๕. หลักการประสานงาน โดยตัวของการพัฒนาชุมชนเองไม่สามารถบอกได้ชัดเจนว่าเป็นงานของใคร ด้วยเหตุนี้จึงไม่สามารถบรรลุผลสำเร็จได้ด้วยลำพังตัวเอง ต้องอาศัยความร่วมมือกับหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องจึงจะประสบความสำเร็จ

๖. หลักการรับผิดชอบร่วมกัน แม้โครงการพัฒนาชุมชนจะเสร็จสิ้นลงแล้วก็ตาม แต่ยังคงต้องมีการรับผิดชอบดูแลรักษาให้คงอยู่ เพื่อประโยชน์ของชุมชนให้นานที่สุด เพราะฉะนั้น ต้องทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการรับผิดชอบด้วย จึงจะทำให้ประชาชนรู้สึกว่าเป็นเจ้าของชุมชนอย่างแท้จริง และเกิดความรู้สึกหวงแหนที่จะดูแลรักษา ในการดำเนินงานให้คงไว้ตลอดไป

๗. หลักการขยายผลหรือการสร้างเครือข่าย การพัฒนาชุมชนนั้นมีระเบียบแบบแผนในการดำเนินงาน จึงสามารถที่จะบอกผลที่จะเกิดขึ้นมาได้พอสมควร และเป็นแบบอย่างที่สามารถนำไปใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาในชุมชนอื่นๆ ต่อไป

การพัฒนาชุมชน ต้องถือเอาปัญหาและความต้องการของประชาชน และความร่วมมือร่วมใจของประชาชนและสถาบันในชุมชนจะต้องมีหลักการเข้ามาใช้ในการพัฒนาเพื่อให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาชุมชน และมีความรับผิดชอบทำงานร่วมกันสามารถประสานงานและขยายผลการพัฒนา ให้ประชาชนรู้จักการพึ่งตนเอง เพื่อสร้างความเข้มแข็งและความสามัคคีในชุมชนและหน่วยงานต่างๆ เพียงแต่สนับสนุนแนวทางในการพัฒนาในชุมชนและระเบียบแบบแผนในการดำเนินงาน สนับสนุนให้ประชาชนใช้แรงงานและวัสดุอุปกรณ์ในชุมชน เพื่อประโยชน์ของชุมชนอย่างเต็มที่ให้มีความรับผิดชอบร่วมกัน และการสร้างเครือข่ายการพัฒนาชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม

พัฒน์ สุจำนงค์ กล่าวว่า การพัฒนาชุมชนควรมีหลักการที่สำคัญ ดังนี้^{๓๘}

๑. ยึดถือประชาชนเป็นหลัก โดยยึดเอาความต้องการและปัญหาที่แท้จริงของประชาชนและความร่วมมือร่วมใจของประชาชนเป็นพื้นฐานความสำคัญ เพื่อนำไปสู่การช่วยเหลือตนเองได้ในบั้นปลายชีวิต

^{๓๘} พัฒน์ สุจำนงค์, การพัฒนาชนบทแบบผสมผสานสำหรับประเทศไทย, หน้า ๒๓ - ๒๖.

๒. ยึดทรัพยากรของชาวบ้านเป็นหลักในการพัฒนาทั้งคน วัตถุ และสถาบันทางสังคม

๓. หลักประชาธิปไตยในการดำเนินงาน คือ แผนหรือโครงการพัฒนาชุมชนจะต้องมาจากประชาชนในชุมชน นักพัฒนาต้องไปทำงานร่วมกับประชาชน โดยไม่ทำตัวเป็นนายหรือผู้เหนือกว่า และในการทำกิจกรรมต่างๆ จะต้องไม่เป็นการบังคับ ให้ประชาชนเข้าร่วมกิจกรรม แต่ต้องให้เข้ามาด้วยความสมัครใจ

๔. หลักการปกครองตนเอง ต้องส่งเสริมให้ประชาชนรู้จักการปกครองตนเองในรูปของสถาบันทางสังคมตามกลุ่มอาชีพ วัย เพศ โดยทำหน้าที่เป็นกลางในการประสานงานที่จะนำบริการต่างๆ ทั้งของรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนไปสู่ชุมชน

๕. หลักการประสานงานกับหน่วยงานอื่นๆ โดยทำหน้าที่เป็นกลางในการประสานงานที่จะนำบริการต่างๆ ทั้งของรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนไปสู่ชุมชน

๖. การพัฒนาชุมชนจะต้องเริ่มต้นจากสิ่งที่ทำได้ง่ายก่อนแล้วจึงค่อยๆ ไปสู่งานที่ทำได้ยากขึ้นเป็นลำดับ

๗. การเปลี่ยนแปลงในชุมชนต้องคำนึงถึงสิ่งง่ายๆ ในชีวิตของคน

๘. ยึดถือวัฒนธรรมเป็นหลัก การพัฒนาชุมชนจะต้องสอดคล้องกับวิถีชีวิตของประชาชน

การพัฒนาชุมชน คือการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ให้มีความรู้ความสามารถและมีทักษะเพื่อนำมาใช้ในการพัฒนา การพัฒนาต้องมีหลักการเข้ามาส่งเสริมให้ประชาชนถือเป็นหลักในการพัฒนา การปกครองและหลักการประสานงานกับหน่วยงานอื่นๆ ให้ประชาชนสามารถนำความรู้ของตนเองมาใช้ในการพัฒนาและช่วยตนเองในการดำเนินชีวิตและแก้ไขปัญหาของตนเอง ในการพัฒนาชุมชนจำเป็นต้องมีหลักการปกครอง เพื่อทำหน้าที่เป็นกลางในการประสานงานที่จะนำบริการต่างๆ ทั้งของรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนไปสู่ชุมชน ประชาชนเป็นรากฐาน ที่สำคัญที่สุดในสังคม ทั้งทางด้าน วัฒนธรรม การเมืองและสังคมล้วนแต่เกิดจากประชาชน

ทวี ทิมชา กล่าวว่า หลักการพัฒนาชุมชน หรือ การพัฒนาคุณภาพของประชาชนนั้น จะต้องเริ่มจากภาวะความเป็นอยู่ของชุมชนพยายามดึงประชาชนให้เข้ามามีส่วนร่วมกิจกรรมต่างๆ เพื่อให้เป็นการเข้าใจและระลึกเสมอว่า งานใดๆ ในชุมชนนั้น เป็นงานและกิจกรรมของเขาเอง และการกระทำกิจกรรมใดๆ ก็ตาม ให้เป็นแบบค่อยเป็นค่อยไป โดยคำนึงถึงสิ่งประกอบอื่นๆ ในชุมชน ทั้งนี้เพื่อเป็นการปลูกฝังนิสัยและส่งเสริมให้คนรู้จักคิดตัดสินใจ วางแผน และดำเนินการด้วยตนเองอยู่เสมอ เพราะการทำอยู่เสมอๆ ได้ เป็นการพัฒนาทางสมองของตนเอง^{๓๔}

สุกิจ จุลละนันท์ ได้เสนอว่าปรัชญาอันเป็นรากฐานของการพัฒนาชุมชนนั้นถือว่า คนเป็นทรัพยากรมนุษย์ที่มีความสามารถและพลังงานอันซ่อนเร้นแฝงอยู่อันได้แก่ กำลังความคิดแรงงานฝีมือหรือทักษะ ซึ่งพลังงานเหล่านี้ ถ้าได้รับการขุดค้นและนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ชุมชน ก็

^{๓๔} ทวี ทิมชา, การพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ โอ. เอส. พรินติ้ง เฮาส์, ๒๕๒๘),

สามารถบันทึลความสำเร็จทั้งปวงให้แก่ชุมชนได้ ฉะนั้น วัตถุประสงค์สำคัญของการพัฒนาชุมชนจึงมุ่งกระตุ้นส่งเสริมให้ประชาชนแต่ละคนหรือแต่ละกลุ่มได้รู้จักใช้ความสามารถของตน ช่วยตนเองและเข้ามามีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์ความเจริญให้แก่ท้องถิ่น โดยอาศัยความต้องการโดยแท้จริงหรือความคิดริเริ่มของประชาชนในชุมชนนั่นเองเป็นหลักในการดำเนินงาน เพื่อให้เขาสามารถแก้ปัญหาด้วยตนเอง ตัดสินใจด้วยตนเอง และทำงานร่วมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ดังนั้น การพัฒนาชุมชนที่ประสบความสำเร็จจึงมิได้ขึ้นอยู่กับผลสำเร็จในทางวัตถุเท่านั้น หากแต่ขึ้นอยู่กับความสำเร็จในการก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทัศนคติทักษะความรู้และความสามารถของประชาชนเป็นสำคัญ^{๔๐}

จิรพรรณ กาญจนจิตรา ได้อธิบายไว้ว่า “ปรัชญาของการพัฒนาชุมชนไว้ว่า การดำเนินงานพัฒนาชุมชนนั้น ถือว่าพลังสำคัญที่จะบันทึลให้งานบรรลุผลสำเร็จความมุ่งหมายนั้นมาจากประชาชน โดยเชื่อว่าประชาชนทุกคนไม่ว่าจะยากดีมีจนต่ำต้อยหรือด้อยการศึกษาเพียงใด ก็ยังมีพลังและความปรารถนาที่จะปรับปรุงวิถีการดำรงชีวิตของคนให้มีมาตรฐานสูงขึ้นกระตุ้นเตือนและขับเคลื่อนพลังดังกล่าว จะเป็นผลให้มีการขุดค้นและนำเอาทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชนชนบทไปใช้ให้เกิดประโยชน์ เพื่อการพัฒนาในด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ซึ่งเป็นการสร้างสรรค์ความเจริญให้แก่ชุมชนในทุกด้านพร้อม ๆ กัน ปรัชญาของการพัฒนาชุมชนจึงยึดถือว่า ถ้าประชาชนได้บรรลุถึงความปรารถนาหรือความสุขในชีวิตได้มากเท่าใดก็ยิ่งเป็นสิ่งที่ดีงามเท่านั้น และการช่วยเหลือในลักษณะนี้ถือว่าเป็นหน้าที่ของเพื่อนมนุษย์ในสังคมด้วยกัน”^{๔๑} การพัฒนาชุมชนอยากให้นั้น จะต้องได้รับการสนับสนุนจากประชาชน เพราะว่าประชาชนทุกคน คือกำลังที่สำคัญในการพัฒนา เป็นหัวใจเพื่อขับเคลื่อนให้การพัฒนาไปสู่วัตถุประสงค์ที่วางไว้ ดังนั้น ประชาชนควรได้รับการพัฒนาและควรได้รับการชี้แนะที่ถูกต้อง เพื่อกระตุ้นเตือนให้เขานำเอาพลังกาย ความคิด ทักษะฝีมือ ออกมาเพื่อช่วยในการพัฒนาชุมชน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นภายในชุมชน ฉะนั้น การพัฒนาชุมชน ถ้าประชาชนในชุมชนมีความรู้ความสามารถ มีทักษะ ฝีมือ ยิ่งทำให้การพัฒนาบรรลุถึงวัตถุประสงค์ และคนในสังคมมีชีวิตที่ดี มีความสุขยิ่งขึ้นไปด้วย

พัฒน์ บุญยรัตพันธุ์ ได้กล่าวถึงเรื่องปรัชญาของการพัฒนาชุมชนไว้ ๕ ประการ คือ^{๔๒}

๑. บุคคลแต่ละคนย่อมมีความสำคัญและมีความเป็นเอกลักษณ์ที่ไม่เหมือนกัน จึงมีสิทธิอันพึงได้รับการปฏิบัติด้วยความยุติธรรม และอย่างบุคคลมีเกียรติ ในฐานะที่กำหนดวิถีการดำรงชีวิตของตนไปในทิศทางที่ตนต้องการ

๒. บุคคลแต่ละคนย่อมมีสิทธิและสามารถที่จะกำหนดวิถีการดำรงชีวิตของตนไปในทิศทางที่ตนต้องการ

^{๔๐} สนธยา พลศรี, “ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน”, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ โอ.เอส.พรีนติ้งเฮาส์, ๒๕๓๓), หน้า ๔๖.

^{๔๑} จิรพรรณ กาญจนจิตรา, การพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๓), หน้า ๓๗.

^{๔๒} พัฒน์ บุญยรัตพันธุ์, การสร้างพลังชุมชนโดยขบวนการพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสำนักพิมพ์ ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๑๗), หน้า ๑ - ๒.

๓. บุคคลแต่ละคนถ้าหากมีโอกาสแล้วย่อมมีความสามารถที่จะเรียนรู้เปลี่ยนแปลงทัศนคติ ประพฤติปฏิบัติและพัฒนาขีดความสามารถให้มีความรับผิดชอบต่อสังคมสูงขึ้นได้

๔. มนุษย์ทุกคนมีพลังในเรื่องความคิดริเริ่ม ความเป็นผู้นำและความคิดใหม่ๆ ซึ่งซ่อนเร้นอยู่และพลังความสามารถเหล่านี้สามารถเจริญเติบโตและนำออกมาใช้ได้ถ้าได้รับการพัฒนา

๕. การพัฒนาพลังและขีดความสามารถของชุมชนในทุกด้านเป็นสิ่งที่พึงปรารถนาและมีความสำคัญยิ่งต่อชีวิตของบุคคล ชุมชน และรัฐ

ในชุมชนหนึ่งย่อมมีบุคคลที่หลากหลายแตกต่างกันไป แต่ละคนมีความรู้ความสามารถที่ไม่เหมือนกัน มีอาชีพ ที่แตกต่างกันออกไป และทุกคนมีสิทธิและมีเกียรติในการเลือกดำเนินชีวิตของตนตามความสามารถและทักษะของแต่ละคน ทุกคนสามารถศึกษาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกันได้ แต่ถ้าทุกคนในชุมชนได้รับคำแนะนำหรือได้รับการนำไปถูกทาง ทุกคนสามัคคีกัน นำเอาความคิด ทักษะของแต่ละคนมามีส่วนร่วมกัน การพัฒนาชุมชนจะเป็นพลังที่จะสามารถสร้างความเข้มแข็ง และช่วยให้การพัฒนาชุมชน เป็นชุมชนที่เจริญเติบโต และทุกคนอยู่ร่วมกันภายใต้ระบบประชาธิปไตย ทุกคนมีสิทธิเสมอภาค อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขได้

ทงศักดิ์ คุ่มไข่น้ำ และคณะ ได้กล่าวถึงปรัชญาการพัฒนาชุมชน ไว้ว่า การพัฒนาชุมชนมีหลักปรัชญาอันเป็นมูลฐานสำคัญ ดังนี้^{๔๓}

๑. มนุษย์ทุกคนมีพลังในเรื่องความคิดริเริ่ม และความเป็นผู้นำซ่อนเร้นอยู่ในตัวพลังเหล่านี้สามารถเจริญเติบโต และนำออกมาใช้ได้ถ้าได้รับการพัฒนา

๒. บุคคลแต่ละคนถ้าหากมีโอกาสแล้ว ย่อมมีความสามารถที่จะเรียนรู้ เปลี่ยนแปลงทัศนคติ ประพฤติปฏิบัติ และพัฒนาขีดความสามารถให้มีความรับผิดชอบต่อสังคมสูงขึ้นได้

๓. บุคคลแต่ละคนย่อมมีความสำคัญและมีความเป็นเอกลักษณ์ที่ไม่เหมือนกันจึงมีสิทธิอันพึงได้รับการปฏิบัติด้วยความยุติธรรมอย่างบุคคลมีเกียรติในฐานะที่เป็นมนุษย์ปุถุชนผู้หนึ่ง

๔. บุคคลแต่ละคนย่อมมีสิทธิ และสามารถที่จะกำหนดวิถีการดำรงชีวิตของตนไปในทิศทางที่ตนต้องการ

๕. การพัฒนาพลังและขีดความสามารถของคนในชุมชนทุกด้าน เป็นสิ่งที่พึงปรารถนาและมีความสำคัญยิ่งต่อชีวิตความเป็นอยู่ของคนทุกคนและชุมชนโดยรวม

ในการพัฒนาชุมชน นั้นมีปรัชญาที่สำคัญอันได้แก่ การพัฒนาความสามารถของมนุษย์ออกมาใช้ในการพัฒนามนุษย์หากมีโอกาสแล้วคนส่วนมากจะมีขีดความสามารถ ความรับผิดชอบต่อสังคมและความเป็นผู้นำสามารถคิดริเริ่มเปลี่ยนแปลงทัศนคติ ประพฤติปฏิบัติ ที่มีความเป็นเอกลักษณ์ไม่เหมือนกัน ทุกคนมีความคิดและทักษะที่แตกต่างกัน ทุกคนมีสิทธิที่จะกำหนดทิศทางในการดำเนินชีวิตของตนเอง แต่ถ้าทุกคนได้นำความรู้ความสามารถของแต่ละคนเข้าร่วมกิจกรรมในชุมชนและมีผู้สนับสนุนจะเป็นพลังที่สำคัญในการพัฒนาชุมชน

^{๔๓} ทงศักดิ์ คุ่มไข่น้ำ, การพัฒนาชุมชนเชิงปฏิบัติ, (กรุงเทพมหานคร : บริทิบุญการพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๒.

ยุวัฒน์ วุฒิเมธี ได้กล่าวถึงปรัชญาของการพัฒนาชุมชน ประกอบด้วย^{๔๔}

๑. การพัฒนาชุมชนนั้นให้ความสำคัญ เชื่อมั่นในตัวบุคคลว่าเป็นทรัพยากร (Human Resources) ที่มีความสำคัญที่สุดในความสำเร็จของการดำเนินงานทั้งปวง และเชื่ออย่างแน่วแน่นว่า มนุษย์ทุกคนมีความสามารถที่จะพัฒนาตัวเองได้ตามขีดความสามารถทางกายภาพของตน หากมีโอกาสอำนวยและมีผู้คอยชี้แนะที่ถูกต้อง

๒. การพัฒนาชุมชนเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนปรารถนา ต้องการความยุติธรรมที่จะมีชีวิตอยู่ในสังคม (Social Justice) ต้องการอยู่ในสังคมด้วยความสุขกาย สบายใจ (Social Satisfaction) และต้องการอยู่ร่วมในสังคมให้เป็นที่ยอมรับของสังคมด้วย (Social Acceptability)

ปรัชญาที่สำคัญในการพัฒนาชุมชนนั้น คือการพัฒนามนุษย์ มนุษย์ทุกคนมีความสามารถในตัวของแต่ละบุคคลถ้าได้รับการชี้แนะที่ถูกต้อง จะกลายเป็นพลังที่จะช่วยในการพัฒนาให้ประสบผลสำเร็จ เพราะทุกคนก็มีความคิดและปรารถนาที่จะพัฒนาชุมชนให้มีความเป็นอยู่ที่ดี ถ้าหากมีผู้นำที่คอยชี้แนะที่เชื่อไว้วางใจ เชื่อมั่นในการนำพาให้ทุกคนได้แสดงความสามารถ ทุกคนจะกลายเป็นพลังที่สร้างความสำเร็จให้เกิดขึ้นแก่ชุมชนได้เป็นอย่างดี

สรุปได้ว่า หลักการพัฒนาชุมชน คือ การพัฒนาคุณภาพของประชาชนนั้นจะต้องเริ่มจากภาวะความเป็นอยู่ของชุมชน พยายามดึงประชาชนให้เข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน ถ้าหากมองข้ามในเรื่องการพัฒนาศักยภาพแต่ละคนให้มีทักษะที่ถูกต้องและมีขีดความสามารถสูงขึ้นอีกประการหนึ่งการพัฒนาชุมชน ก็คือ ความศรัทธาในเรื่องความยุติธรรมของสังคม การมุ่งขจัดความขัดแย้งและความเลื่อมล้ำต่อกันสูงที่เห็นได้ชัดในหมู่มวลชนนั้นเป็นเรื่องที่อารยะสังคมพึงยึดมั่น ประการสุดท้าย ความไม่รู้ ความต้อติ่งและการใช้กำลังบังคับ เป็นอุปสรรคที่สำคัญยิ่งต่อความสำเร็จของการพัฒนาและความเจริญรุดหน้าจะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยวิธีการให้การศึกษาเท่านั้น การให้การศึกษาและให้โอกาสจะช่วยดึงพลังซ่อนเร้นในตัวคนออกมาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนร่วมและการพัฒนาจะมีประสิทธิภาพได้ก็ต้องยึดหลักการรวมกลุ่มและการทำงานกับกลุ่มเพราะมนุษย์เราเป็นสัตว์สังคม การอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มและทำงานร่วมกันเป็นกลุ่มจะช่วยให้คนได้เจริญเติบโตโดยเร็วที่สุด ทั้งนี้ เพื่อเป็นการปลูกฝังนิสัยและส่งเสริมให้คนรู้จักคิดตัดสินใจ วางแผน และดำเนินการด้วยตนเองอยู่เสมอ โดยอาศัยหลักการ คือ

๑. ศักยภาพของประชาชน และเปิดโอกาสให้ประชาชนใช้ศักยภาพที่มีอยู่ให้มากที่สุด

๒. ยึดหลักการพึ่งตนเองของประชาชน นักพัฒนาต้องยึดมั่นเป็นหลักการสำคัญว่าต้องสนับสนุนให้ประชาชนพึ่งตนเองได้โดยการสร้างพลังชุมชนเพื่อพัฒนาชุมชน

๓. ยึดหลักการมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนร่วมคิดตัดสินใจ วางแผน ปฏิบัติตามแผน และติดตามประเมินผลในกิจกรรม หรือโครงการ

๔. ยึดหลักประชาธิปไตย ในการทำงานพัฒนาชุมชนจะต้องเริ่มด้วยการพูดคุยประชุมปรึกษาหารือร่วมกัน คิดร่วมกัน ตัดสินใจ และทำร่วมกัน

^{๔๔} ยุวัฒน์ วุฒิเมธี, การพัฒนาชุมชนจากทฤษฎีสู่การปฏิบัติ, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท บางกอก บล็อกไคท์ จำกัด, ๒๕๓๔), หน้า ๒.

๒.๒.๒ องค์ประกอบของการพัฒนาชุมชน

การพัฒนาชุมชนมีองค์ประกอบสำคัญหลายประการ ที่เป็นปัจจัยสำคัญต่อการพัฒนาชุมชน ซึ่งมีนักวิชาการหลายท่านที่พูดถึงองค์ประกอบหลักในการพัฒนาชุมชน ดังนั้น ผู้วิจัยได้ศึกษาการพัฒนาชุมชนมีองค์ประกอบที่สำคัญดังต่อไปนี้ คือ ^{๔๕}

๑. คนในชุมชน คนเป็นองค์ประกอบสำคัญที่สุดของการพัฒนาชุมชน เนื่องจากการพัฒนาชุมชนเป็นการพัฒนาของคน โดยความร่วมมือกันของคนและเพื่อประโยชน์ของคนในชุมชน การพัฒนาชุมชนจึงเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับคนในชุมชนโดยตรง ทั้งที่เป็นบุคคล กลุ่มและองค์กรต่าง ๆ

๒. ทุนของชุมชน ทุนทางสังคม ทุนทางเศรษฐกิจและทุนสิ่งแวดล้อม ทุนทางสังคม ได้แก่ คุณภาพของคน การจัดระเบียบทางสังคม สถาบันทางสังคม กลุ่มองค์กรต่าง ๆ ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม เทคโนโลยีต่าง ๆ เป็นต้น ทุนทางเศรษฐกิจ ได้แก่ อาชีพ ผลิตภัณฑ์ รายได้แหล่งทุนของชุมชน ทุนสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ป่าไม้ แร่ธาตุ ภูเขา แม่น้ำลำคลอง น้ำตก หาดทราย เป็นต้น ทุนเหล่านี้เป็นส่วนสำคัญที่สนับสนุนให้การพัฒนาชุมชนประสบความสำเร็จ

๓. วัสดุอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา เช่น วัสดุสำนักงาน วัสดุก่อสร้างเครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ยานพาหนะ เครื่องมือ เครื่องจักร เครื่องคอมพิวเตอร์ เป็นต้น วัสดุอุปกรณ์เหล่านี้ต้องมีคุณภาพเหมาะสม ทันสมัยและเพียงพอกับกิจกรรมการพัฒนาชุมชนที่กำหนดขึ้น

๔. ยุทธศาสตร์หรือวิธีการพัฒนา การพัฒนาชุมชนมีหลายวิธีการ เช่น การให้การศึกษอบรม การจัดระเบียบชุมชน การสร้างผู้นำ การสร้างกลุ่มและองค์กร การวางแผนและโครงการ การประสานงาน เป็นต้น ยุทธศาสตร์เหล่านี้เมื่อนำมาใช้ในการพัฒนาชุมชนต้องเป็นยุทธศาสตร์ ที่เหมาะสมกับชุมชนจึงจะเป็นประโยชน์และสนับสนุนการพัฒนาให้ประสบความสำเร็จ

๕. กระบวนการพัฒนาชุมชน ซึ่งมีลำดับขั้นตอนดำเนินงาน คือ การศึกษาชุมชน การวิเคราะห์ชุมชน การวางแผนและโครงการ การดำเนินงาน การประเมินผลและการทบทวนเพื่อแก้ไขปัญหาและอุปสรรค ซึ่งต้องดำเนินงานไปตามลำดับตั้งแต่เริ่มต้นจนสิ้นสุดกระบวนการ

๖. การสนับสนุนช่วยเหลือจากรัฐบาลและภาคเอกชน เป็นการสนับสนุนช่วยเหลือเฉพาะในสิ่งที่มีความจำเป็น เกินขีดความสามารถของชุมชน หรือเพื่อกระตุ้นแรงจูงใจให้ประชาชนเกิดความตื่นตัวและเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนา

๗. การบริหารและการจัดการที่ดี เป็นการบริหารจัดการเกี่ยวกับบุคคล กลุ่มองค์กร การเงิน เวลา พัสดุ ครุภัณฑ์ อาคารสถานที่ เป็นต้น ให้มีประสิทธิภาพ

๘. นักพัฒนาชุมชน เพื่อทำหน้าที่เป็นผู้กระตุ้นเตือน จูงใจ ประสานงาน ระดมพลัง หรือศักยภาพของชุมชนมาใช้ในการพัฒนา

^{๔๕} สนธยา พลศรี, เครือข่ายการเรียนรู้งานพัฒนาชุมชน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ โอ.เอส.พรินต์ติ้ง เฮาส์, ๒๕๕๐), หน้า ๑๐๖ – ๑๐๗.

๙. การประสานงาน เพื่อเชื่อมประสานบุคคล กลุ่มและองค์กรต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับ การพัฒนาชุมชนให้ดำเนินกิจกรรมสอดคล้องกันเป็นไปในทิศทางเดียวกันและเป็นลำดับขั้นตอนที่ กำหนดไว้

๑๐. ผลของการพัฒนา เป็นผลงานที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานพัฒนาชุมชนซึ่งทำให้ คนที่ร่วมการพัฒนามีขวัญและกำลังใจที่ดี มุ่งมั่นที่จะร่วมกันพัฒนาชุมชนให้ประสบความสำเร็จต่อไป

ในการพัฒนาชุมชนมีองค์ประกอบที่สำคัญหลายประการ แต่ละประการคือ ส่วนประกอบที่จำเป็นในชุมชนที่ขาดไม่ได้ เช่นกลุ่มคนในชุมชน เนื่องจากการพัฒนาเป็นการพัฒนา ของคนและเพื่อประโยชน์ของคนในชุมชน นอกจากนี้ยังต้องประกอบด้วยทุนในการพัฒนาทั้งทุนทาง สังคม ทุนทางเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม ทุนเหล่านี้ ที่จะสนับสนุนให้การพัฒนาประสบความสำเร็จ และเพื่อให้การพัฒนาดำเนินไปได้นั้นต้องมีวัสดุอุปกรณ์ ยุทธศาสตร์ วิธีการพัฒนา และขบวนการ ต่างๆ ตลอดจนได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือจากทั้งภาครัฐและภาคเอกชน การบริหารจัดการที่ดี เพื่อ เชื่อมประสาน กลุ่มบุคคล และองค์กรต่างๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อให้ผลการพัฒนามีประสิทธิภาพ มี ความสำเร็จ มีความสะดวกสบายในการพัฒนามากยิ่งขึ้นไป

จิรพรรณ กาญจนจิตรรา ได้กล่าวว่า ในการพัฒนาชุมชนมีองค์ประกอบหลากหลาย ซึ่ง แต่ละองค์ประกอบล้วนมีความสำคัญ ๑๐ ประการ คือ ^{๔๖}

๑. การพัฒนาชุมชน คือ การพยายามที่จะยกมาตรฐานการครองชีพของประชาชน ภายในชุมชนให้ดีขึ้นหรืออาจจะกล่าวได้ว่า การพัฒนาชุมชนมีจุดมุ่งหมายที่จะทำให้คนหรือชุมชนนั้น มีความเจริญขึ้น ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง ทั้งนี้ การทำให้คนในชุมชนนั้นมีความกินดี อยู่ดีขึ้นกว่าเดิม ทั้งนี้ต้องอาศัยความร่วมมือจากราษฎรเอง โดยราษฎรจะต้องช่วยด้วยตนเองในการ พัฒนาด้วยการเข้ามามีความคิดเห็นและดำเนินการด้วยตนเอง บนพื้นฐานของความสมัครใจ ทั้งนี้ เพราะการพัฒนาชุมชนมีจุดมุ่งหมายอยู่ที่ตัวประชาชน ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของการ พัฒนาทุกสายต้องการให้ประชาชนมีทักษะ มีความรับผิดชอบที่จะช่วยเหลือตนเองได้

๒. การพัฒนาชุมชนมีจุดมุ่งหมายที่จะเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมหรือเป็นลักษณะทาง กายภาพตลอดจนการเปลี่ยนแปลงทัศนคติของประชาชน การประพฤติปฏิบัติแบบเก่า ๆ ของชุมชน นั้นอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือทั้งสองอย่างด้วยกัน ด้วยวิธีการให้การศึกษาแก่ประชาชน โดยเน้นการ เปลี่ยนแปลงทัศนคติและแนวความคิดให้ถูกต้อง

๓. การดำเนินงานจะต้องสนองตอบต่อความต้องการของประชาชน ทั้งนี้หมายถึงว่า กิจกรรมใด ๆ ที่จะนำไปส่งเสริมให้ประชาชนรับปฏิบัติ จะต้องเป็นกิจกรรมที่ประชาชนมีความ ต้องการอยู่แล้ว หรือเป็นกิจกรรมที่จำเป็นต่อการดำรงชีพของประชาชน และสามารถทำให้ประชาชน รู้สึกและตอบสนองความต้องการได้

^{๔๖} จิรพรรณ กาญจนจิตรรา, “การพัฒนาชุมชน”, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัย รามคำแหง, ๒๕๒๓), หน้า ๔๑ – ๔๓.

๔. การพัฒนาชุมชนจะต้องใช้หลักการย่วยุ เร่งเร้า ส่งเสริมให้ประชาชนเกิดความคิดริเริ่มและรู้จักวิธีช่วยเหลือตนเองโดยพลังกลุ่มคน ตลอดจนการดำเนินการไปตามโครงการพัฒนานั้น

๕. ผู้นำการเปลี่ยนแปลงจะต้องทำหน้าที่เป็นผู้กระตุ้นเตือน ย่วยุและส่งเสริมให้ประชาชนในชนบทเกิดความคิดริเริ่มขึ้น

๖. แผนงานพัฒนาที่อาศัยความร่วมมือระหว่างประชาชนกับประชาชน และประชาชนกับหน่วยงานของรัฐบาล และองค์การอาสาสมัครเอกชน

๗. รัฐบาลหรือแหล่งให้ความช่วยเหลือจากภายนอก จะให้ความช่วยเหลือเฉพาะสิ่งใดสิ่งใดที่เกิดความสามารถที่ชุมชนหรือราษฎรจะจัดหาได้เอง เช่น ความรู้ทางวิชาการ วัสดุ และเงินเท่าที่จำเป็น

๘. จะต้องมีการรวบรวมผู้เชี่ยวชาญสาขาต่าง ๆ เข้าด้วยกัน มิใช่ดำเนินการแต่เพียงหน่วยงานหนึ่งหน่วยงานใดเพราะปัญหาของชุมชนอยู่นอกเหนือความสามารถของหน่วยงานหนึ่งหน่วยงานใด โดยเฉพาะการที่จะพัฒนาชุมชนให้ได้ผลจะต้องเป็นการพัฒนาโดยมุ่งประชาชนเป็นหลัก ดังนั้น จึงใช้หลักการที่เรียกว่าการพัฒนาแบบเบ็ดเสร็จ คือ มุ่งที่จะพัฒนาทุก ๆ ด้าน ไม่ใช่เพียงด้านใดด้านหนึ่งด้านเดียว

๙. ขบวนการพัฒนาชุมชน จะต้องพิจารณาถึงสังคมประเพณีวัฒนธรรมของท้องถิ่นเป็นหลัก

๑๐. วิธีการพัฒนาชุมชนโดยอาศัยหลักการ และแนวทางระบอบประชาธิปไตยเป็นพื้นฐานในการดำเนินการ

การพัฒนาชุมชน คือการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนในชุมชน ให้ดีขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายเปลี่ยนแปลง ทั้งทางด้านสิ่งแวดล้อม ทักษะคติของประชาชนในการประพฤติปฏิบัติแบบเก่าๆ ด้วยวิธีให้การศึกษาและแนวความคิดที่ถูกต้อง จะต้องเป็นกิจกรรมที่ประชาชนมีความต้องการ และส่งเสริมให้ประชาชนเกิดความคิดริเริ่ม รู้จักช่วยเหลือตนเอง จะต้องอาศัยความร่วมมือระหว่างประชาชนและหน่วยงานของรัฐบาล ให้ความช่วยเหลือจะต้องมีผู้เชี่ยวชาญสาขาต่างๆ ให้หลักการที่เรียกว่า การพัฒนาแบบเบ็ดเสร็จ คือมุ่งพัฒนาทุกๆ ด้านโดยอาศัยแนวทางระบอบประชาธิปไตย เป็นพื้นฐานในการดำเนินการ

วิธีการพัฒนาชุมชนเพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ในทางที่ดีขึ้นนั้น มีวิธีการที่สำคัญอยู่ ๒ วิธี คือ การให้การศึกษาแก่ชุมชน และการจัดตั้งและพัฒนากลุ่มเพื่อให้กลุ่มสามารถดำเนินงานได้ด้วยตนเองเพื่อประโยชน์ของกลุ่มเป็นสำคัญอันเป็นผลให้เกิดการพัฒนาต่าง ๆ ในชุมชน วิธีการทั้ง ๒ คือ ^{๔๗}

๑. การให้การศึกษาแก่ชุมชน การให้การศึกษาเป็นกระบวนการที่ทำให้บุคคลสามารถพัฒนาความรู้ ความคิด ความสามารถ ทักษะ ทักษะคติ ค่านิยม และพฤติกรรมที่พึงประสงค์

^{๔๗} พาณี อนันตชัย, กระบวนการพัฒนาชุมชน, (นครปฐม : สำนักพิมพ์ สถาบันราชภัฏนครปฐม, ๒๕๔๒), หน้า ๘ - ๑๐.

ทั้งของตนเองและสังคม ซึ่งอาจจะได้รับจากการถ่ายทอดการเรียนรู้ หรือได้จากประสบการณ์ การศึกษาจึงเป็นกิจกรรมที่จะช่วยให้บุคคลพัฒนาตนเองและสังคมให้เจริญก้าวหน้าได้

๒. การจัดกลุ่มและพัฒนากลุ่ม กลุ่มกับงานพัฒนาชุมชนเป็นของคู่กัน หากไม่มีการ รวมกลุ่มก็ไม่มีการพัฒนาชุมชนทั้งนี้เพราะกลุ่มช่วยส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาความคิดของประชาชน ด้วยการทำงานร่วมกันในการปรับปรุงการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนให้ดีขึ้น

สรุปได้ว่า องค์ประกอบของการพัฒนาชุมชน คนเป็นองค์ประกอบสำคัญที่สุดของการ พัฒนาชุมชน เนื่องจากการพัฒนาชุมชนเป็นการพัฒนาของคน และการวางแผนพัฒนาชุมชนต้องมีการวิเคราะห์ข้อเท็จจริงของสภาวะทางสังคม เศรษฐกิจ ความต้องการและปัญหาของประชาชนใน ชุมชนนั้น การดำเนินงานจะต้องสนองตอบต่อความต้องการของประชาชน ทั้งนี้กิจกรรมใดๆ ที่จะ นำไปส่งเสริมให้ประชาชนปฏิบัติตามต้นทุนของชุมชน ทั้งทุนทางสังคม ทุนทางเศรษฐกิจและทุน สิ่งแวดล้อมและทุนทางสังคม ได้แก่ คุณภาพของคน การจัดระเบียบทางสังคม สถาบันทางสังคม กลุ่ม องค์กรต่างๆ ทุนเหล่านี้เป็นส่วนสำคัญที่สนับสนุนให้การพัฒนาชุมชนประสบความสำเร็จ

๒.๒.๓. วิธีการการพัฒนาชุมชน

วิธีการดำเนินงานพัฒนาชุมชน โดยทั่วไปจะใช้ ๒ วิธี คือ ๑) โดยการรวมกลุ่ม และ ๒) โดยการให้การศึกษา งานพัฒนาชุมชนเราถือว่า กลุ่มเป็นสถาบันสนับสนุนการเรียนรู้ การคิดและ แก้ปัญหาของบุคคลในชุมชน ไม่ว่ากลุ่มจะทำอะไรลงไป พลังของกลุ่มจะมีอิทธิพลเหนือความรู้สึกนึก คิดของปัจเจกชนเสมอ ทั้งนี้ เพราะสิ่งที่กลุ่มร่วมกันแสดงออกมานั้น เป็นข้อสรุปแนวความคิดของคน ใหญ่ที่ได้ผ่านการกลั่นกรองมาแล้ว กิจกรรมที่กลุ่มทำจึงสามารถแปรเปลี่ยนทัศนคติของปัจเจกชนใน ชุมชนได้เป็นอย่างดี ไม่ว่าสิ่งนั้นผิดหรือถูกก็ตาม การรวมกลุ่มและพัฒนากลุ่มจึงเป็นวิธีการที่ นักพัฒนาใช้ในการพัฒนาชุมชนตลอดมา โดยบุญศรี แก้วคำศรี และคณะได้จำแนกวิธีการพัฒนา ชุมชนออกเป็น ๒ วิธีดังนี้^{๔๔}

๑. วิธีการรวมกลุ่ม

ในชุมชนที่เราเข้าไปดำเนินการนั้น ตามปกติก็จะมีกลุ่มอยู่แล้วโดยที่เรายังไม่ได้ไปจัดตั้ง เช่น กลุ่มผู้เลี้ยงไก่ เลี้ยงหมู กลุ่มทำนา ทำสวน กลุ่มชาวไร่ เป็นต้น เราเรียกว่ากลุ่มตามธรรมชาติหรือ กลุ่มพื้นฐาน (Basic Group) เมื่อเราเข้าไปศึกษา สภาพแวดล้อมในชุมชนนั้นๆ โดยละเอียดแล้วเราก็ จะรู้ว่าชุมชนนั้นๆ มีความสนใจด้านใด ประชาชนส่วนใหญ่ทำอะไรกันบ้าง เราก็เข้าไปชักชวนชักนำ กลุ่มโดยธรรมชาตินี้แหละให้เขาเห็นว่า การประกอบอาชีพที่เขาทำอยู่นั้น หากได้รับการปรับปรุง แก้ไขแล้ว จะทำให้ได้ผลดีขึ้น ผลผลิตจะเพิ่มมากขึ้นกว่าทำอยู่ในปัจจุบัน ส่วนวิธีชักชวนชักนำหรือสอน แนะนำขึ้นอยู่กับเทคนิคและกลวิธีของนักพัฒนาแต่ละคนที่จะต้องใช้อย่างไม่เหมือนกัน เมื่อคนเหล่านั้น เห็นด้วยกับแนวความคิดที่เราชักนำ ก็สอนแนะให้เข้าร่วมกลุ่มกันขึ้น จะเรียกว่ากลุ่มผู้สนใจหรืออะไรก็ได้ โดยการร่วมมือกับผู้มี ความสนใจเหมือนกันไว้ด้วยกัน เช่น ผู้สนใจปลูกมันสำปะหลังจัดเป็นกลุ่ม

^{๔๔} บุญศรี แก้วคำศรี และ มนตรี ขอรรัตน์, การพัฒนาชุมชนและวิชาที่เกี่ยวข้อง, (กรุงเทพมหานคร : จตุจักรการพิมพ์, ๒๕๒๕), หน้า ๕๗ - ๕๙.

ปลูกมันสำปะหลัง ผู้สนใจการปลูกปอก็จักเป็นกลุ่มปลูกปอ ผู้สนใจการเลี้ยงปลาที่จัดกลุ่มเลี้ยงปลา เป็นต้น เมื่อรวมกลุ่มขึ้นแล้วก็จัดระบบการบริหารกลุ่มให้เรียบร้อยโดยจัดตั้งคณะทำงานขึ้นมาคณะหนึ่งก่อน ให้เป็นผู้นำของกลุ่มเช่นการจัดระเบียบปฏิบัติของกลุ่ม กรรมการบริหารกลุ่ม การประชุมประจำสัปดาห์หรือประจำเดือนของกลุ่ม บทบาทหน้าที่ของสมาชิกกลุ่ม ความรับผิดชอบร่วมกัน และกิจกรรมของกลุ่มที่ต้องทำ เป็นต้น ขบวนการทุกอย่างที่กล่าวมาจะต้องเป็นไปตามแบบประชาธิปไตย คือ ให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นอย่างเสรี

๒. วิธีการให้การศึกษา

เมื่อจัดตั้งกลุ่มขึ้นแล้วก็ให้การศึกษาแก่กลุ่ม ความจริงแล้วการชักนำชาวบ้านให้รู้จักจัดกลุ่มขึ้นมา และจัดตั้งคณะกรรมการบริหารกลุ่มขึ้นนั้น เป็นขบวนการให้การศึกษาแก่กลุ่มอยู่แล้วเป็นการศึกษาโดยการกระทำจริง (Learning by doing) ขึ้นต่อไปก็จัดฝึกอบรมให้กลุ่มได้มีความรู้ ความเข้าใจ และให้เกิดทักษะในเรื่องที่กลุ่มสนใจ เช่น การฝึกอบรมวิธีการเลี้ยง ไก่ ฝึกอบรมวิธีการเลี้ยงปลา หรือฝึกอบรมเกี่ยวกับช่างแก่สมาชิกกลุ่มนั้นๆ เป็นต้น

วิธีการดำเนินงานพัฒนาชุมชน เป็นการแก้ปัญหาของบุคคลในชุมชนโดยการร่วมกลุ่มกลุ่มเป็นสถาบันสนับสนุนการเรียนรู้ การคิดกิจกรรมที่กลุ่มทำจึงสามารถแปรเปลี่ยนทัศนคติของปัจเจกชนในชุมชนได้เป็นอย่างดี เมื่อรวมกลุ่มขึ้นแล้วก็จัดระบบการบริหารกลุ่มให้เรียบร้อย โดยจัดตั้งคณะทำงานขึ้นมา จัดตั้งคณะกรรมการบริหารกลุ่มขึ้นนั้น ฝึกอบรมให้กลุ่มได้มีความรู้ ความเข้าใจ และให้เกิดทักษะในเรื่องที่กลุ่มสนใจ ให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นอย่างเสรี ขบวนการทุกอย่างที่กล่าวมาจะต้องเป็นไปตามแบบประชาธิปไตย

ยุวัฒน์ วุฒิเมธี ได้กล่าวถึงวิธีการพัฒนาชุมชนไว้ ๗ วิธีการคือ^{๔๔}

๑. การให้การศึกษาอบรมแก่ประชาชนที่มีการศึกษาต่ำ ให้มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ โดยกระบวนการให้การศึกษาอบรม พัฒนาความรู้ ความคิด เฉลียวฉลาด อันจะนำไปสู่การสร้างสรรค์ แต่สิ่งที่ดีงามซึ่งได้จากการศึกษาอบรม

๒. การจัดตั้งกลุ่มและพัฒนากลุ่มหรือองค์กรของประชาชนให้เป็นผู้พร้อมที่จะรับและร่วมปฏิบัติในสิ่งเปลี่ยนแปลงใหม่ ๆ อันเกิดจากการพัฒนาอยู่เสมอ รวมพลังความคิดร่างกาย แรงใจ และวัสดุ เงินทุน เพื่อรวมกันเป็นกลุ่มขึ้นและเป็นองค์กรสร้างพลังการคิดตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติและรับผิดชอบด้วยกัน อันเป็นการสร้างความเชื่อมั่นร่วมกันในหมู่ประชาชนเป็นตัวของตัวเองในที่สุด

๓. การสรรหาและพัฒนาผู้นำของชุมชน การจัดตั้งกลุ่มของประชาชนขึ้น เพื่อบริหารงานและคิดสร้างกิจกรรมและแนะนำกิจกรรมต่าง ๆ ของกลุ่มออกให้เกิดประโยชน์ โดยต้องมีผู้นำและผู้ปฏิบัติงานอย่างเป็นกิจจะลักษณะ เป็นผู้นำที่ดีและเข้มแข็งสามารถปฏิบัติหน้าที่ด้านบริการและนำความคิดประชาชนแทนเจ้าหน้าที่ของรัฐได้เป็นอย่างดี

๔. การส่งเจ้าหน้าที่ของรัฐออกไปปฏิบัติงานอย่างเป็นมิตรกับประชาชนในชุมชน เจ้าหน้าที่ของรัฐควรทำหน้าที่เป็นเพื่อนคู่คิด คอยแนะนำแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ในการคิดริเริ่มการ

^{๔๔} ยุวัฒน์ วุฒิเมธี, หลักการพัฒนาชุมชนและพัฒนาชนบท, หน้า ๔๕.

แสวงหาพลังมวลชน กระตุ้น เร่งเร้าให้ประชาชนมีความคิดริเริ่ม และกล้าคิด มีความรับผิดชอบต่อการพัฒนาชุมชนของตนเองได้

๕. การศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาชุมชน การพัฒนาชุมชนเชื่อมั่นว่าการเริ่มต้นที่ดีช่วยให้งานสำเร็จไปแล้วครึ่งหนึ่ง และการดำเนินงานตามโครงการพัฒนาชุมชนนั้นไม่ควรจะล้มเหลว เพราะจะเป็นการทำลายแรงบันดาลใจ ความกล้ากระตือรือร้นในการทำงานของประชาชน ดังนั้น การศึกษาวิเคราะห์ปัญหาความต้องการของชุมชนควรต้องมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะจะทำให้ประชาชนเกิดความตื่นตัวและตระหนักในปัญหามากขึ้น ดังนั้น ก่อนลงมือทำโครงการพัฒนาจะต้องมีการสำรวจข้อมูลเบื้องต้นในทุก ๆ ด้าน ของชุมชน และข้อมูลแต่ละด้านให้ประชาชนและผู้ที่มีส่วนร่วมรับผิดชอบรับรู้อย่างใกล้ชิดเพราะประชาชนและผู้มีนำได้รับรู้ปัญหาด้วยตัวของเขาเอง

๖. การวางแผนและวางโครงการ การพัฒนาชุมชนนั้นจะต้องมีการวางแผนอย่างมีระบบ และมีหลักวิชาการ การนำแผนออกปฏิบัติโดยจัดทำเป็นแผนโครงการต่าง ๆ และการดำเนินงานพัฒนาชุมชนจึงเน้นการวางแผน วางโครงการขึ้นโดยประชาชนตามสภาพปัญหาและความต้องการของประชาชน และทางฝ่ายรัฐบาลจะต้องมีการวางแผนจากเบื้องบนแล้วต้องมีการวิเคราะห์ให้สอดคล้องกับแผนของประชาชนเป็นสำคัญ

๗. การประสานงานและการร่วมมือในการปฏิบัติงาน การพัฒนาชุมชนไม่ใช่เป็นงานของประชาชนหรือหน่วยงานของรัฐคนใดคนหนึ่ง หน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่งโดยเฉพาะ แต่เนื่องจากกิจกรรมที่จะต้องพัฒนาในชุมชนนั้นมีมากมาย จะต้องทำให้การประสานสอดคล้องเกื้อกูลกัน ดังนั้น การประสานงานทั้งทางวิชาการ บุคคล งบประมาณ วัสดุอุปกรณ์ที่ต้องใช้ในโครงการจึงมีความจำเป็น และสำคัญในโครงการและการนำโครงการออกปฏิบัติและขั้นตอนต่าง ๆ ประชาชนและเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลทุกคนทุกหน่วยงานที่รับผิดชอบจะต้องให้ความร่วมมือกันอย่างใกล้ชิดตามบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบและความถนัดของตน เพื่อให้การวางแผน การปฏิบัติออกมาให้เกิดความรัดกุมและรับรู้ร่วมกันจากการมีส่วนร่วมทุกฝ่าย

วิธีการพัฒนาชุมชน คือการให้การศึกษาอบรมแก่ประชาชน ให้การศึกษาอบรม พัฒนาความรู้ ความคิด เนติยฉลาดโดยพัฒนากลุ่มหรือองค์กรของประชาชน เป็นองค์กรสร้างพลังการคิด ตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติและรับผิดชอบด้วยกัน โดยมีการสรรหาและพัฒนาผู้นำของชุมชน ที่เป็นผู้เป็นที่ดี และเข้มแข็งสามารถปฏิบัติหน้าที่ด้านบริการ เพื่อศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาชุมชน ผู้มีมีส่วนร่วมรับผิดชอบรับรู้อย่างใกล้ชิดเพราะประชาชนและผู้มีนำได้รับรู้ปัญหาด้วยตัวของเขาเอง ทางฝ่ายรัฐบาลจะต้องมีการวางแผนจากเบื้องบนแล้วต้องมีการวิเคราะห์ให้สอดคล้องกับแผนของประชาชนเป็นสำคัญ ประสานงานและการร่วมมือในการปฏิบัติงาน ประชาชนและเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลทุกคนทุกหน่วยงานที่รับผิดชอบจะต้องให้ความร่วมมือกันอย่างใกล้ชิดตามบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบและความถนัดของตน

สรุปได้ว่า วิธีพัฒนาชุมชนถือว่า การคิดและแก้ปัญหาของบุคคลในชุมชนจะมีอิทธิพลเหนือความรู้สึกนึกคิดของปัจเจกชนในชุมชนได้เป็นอย่างดี วิธีการดำเนินงานพัฒนาชุมชนแบ่งออกเป็น ๒ วิธี คือ

๑. โดยการร่วมกลุ่ม คือ การรวมพลังความคิดแรงกาย แรงใจ และวัสดุ เงินทุน เพื่อรวมกันเป็นกลุ่มขึ้น และเป็นองค์กรสร้างพลังการคิดตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติและรับผิดชอบด้วยกัน ประชาชนส่วนใหญ่ทำอะไรกันบ้าง เราก็เข้าไปชักชวนขึ้นกลุ่มโดยธรรมชาติให้เขาเห็นว่า การประกอบอาชีพที่เขาทำอยู่นั้น หากได้รับการปรับปรุงแก้ไขแล้ว จะทำให้ได้ผลดีขึ้น

๒. โดยการศึกษา คือ พัฒนาความรู้ ความคิด เฉลียวฉลาดให้ชุมชน อันจะนำไปสู่การสร้างสรรค์แต่สิ่งที่ดีงาม ซึ่งได้จากการศึกษาอบรมชักนำชาวบ้านให้รู้จักกลุ่มขึ้นมา และจัดตั้งคณะกรรมการบริหารกลุ่มขึ้นนั้น เป็นขบวนการให้การศึกษาแก่กลุ่มอยู่แล้ว เป็นการศึกษาโดยการกระทำจริง

๒.๓ แนวคิดการพัฒนาชุมชนเชิงพุทธ

การพัฒนาชุมชนตามหลักพระพุทธศาสนาเป็นการนำหลักธรรมมาแก้ไขเป็นหาที่เกิดขึ้นในชุมชน เพื่อเป็นการพัฒนาความเข้มแข็งของบุคคลและชุมชนให้ดีขึ้น มีนักวิชาการที่มีความรู้ได้อธิบายเอาไว้มากมาย ผู้ศึกษาได้ศึกษาและนำมาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย ซึ่งมีดังนี้

๒.๓.๑. หลักการพัฒนาชุมชนเชิงพุทธ

การนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ซึ่งมีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง ด้วยเหตุผลดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น “เพื่อจะได้พัฒนาตนเองให้สามารถปฏิบัติหน้าที่กิจกรรมได้อย่างปกติสุข และยังได้เชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเป็นผู้อยู่ใต้อิทธิพลอันยิ่งยงด้วย นับเป็นการปฏิบัติที่ไม่เสื่อมถอย ทำตนให้ตั้งอยู่ในศีลเป็นเบื้องต้นก่อน”^{๕๐} รู้จักวิธีคุ้มครองรักษาอินทรีย์ รู้จักประมาณในการบริโภค และรู้จักเพิ่มพูนสั่งสมบำเพ็ญความเพียร^{๕๑} เป็นต้น เพื่อทำตนเองให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี เพราะถ้ายังไม่สิ้นกิเลสอาสวะ มนุษย์ก็จำเป็นต้องพัฒนาตนจนกระทั่งบรรลุถึงปรมาตมประโยชน์^{๕๒} สูงสุดคือ ความหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง จากความเป็นปุถุชนสู่อริยชนซึ่งสามารถสละโลกียวิสัยเสียได้ แล้วย่อมไม่มาเกิดสู่ภพใดๆ อีกต่อไปเป็นผู้พัฒนาตนดีแล้ว และเป็นแสงสว่างของตนคือ สร้างที่พึ่งถาวรอย่างใดก็หาได้ยากยิ่ง ^{๕๓}

^{๕๐} พระพิพิธธรรมสุนทร (ชัยวัฒน์ ธรรมวาทโน), *เทศนาว่าไรดี*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๓๙), หน้า ๘๐.

^{๕๑} วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๗/๖๐.

^{๕๒} ขุ.จ. (ไทย) ๓๐/๖๗๓/๓๓๓.

^{๕๓} คณาจารย์แห่งโรงพิมพ์เลียงเชียง, *พุทธศาสนาสุภาสิต เล่ม ๑ ฉบับมาตรฐาน*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๓๕), หน้า ๑.

การพัฒนาที่เน้นความจำเริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจเพียงมิติเดียวทำให้เกิดช่องว่างของการกระจายรายได้ระหว่างคนที่อยู่ในภาคอุตสาหกรรม และภาคเกษตรกรรมมีสูงขึ้น ทำให้มีการเคลื่อนย้ายแรงงานจากภาคเกษตรกรรมสู่ภาคอุตสาหกรรม จนก่อให้เกิดสภาพของชุมชนในชนบทล่มสลาย การพัฒนาตามแนวคิดกระแสหลักนี้ก่อให้เกิดปัญหาในด้านต่างๆ โดยเฉพาะปัญหาทางด้านจริยธรรมและความรับผิดชอบต่อสังคมส่วนรวมและในท่ามกลางความตึงตันของการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาตามแบบแผนของตะวันตกนี้ ก็ได้มีนักคิดต่าง ๆ ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่เน้นความเป็นตะวันออก คือการที่จะต้องพัฒนาด้านจิตใจและวัตถุไปพร้อม ๆ กัน ดังที่พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) กล่าวไว้ว่า^{๔๔} เป้าหมายของการพัฒนาคือการปลดปล่อยตนเองให้พ้นจากความทุกข์ทั้งทางกายและทางจิตใจ โดยการให้ความสำคัญกับความสุขทางจิตใจอันเกิดจากความมีอิสรภาพที่พึ่งตนเองได้และความเข้มแข็งของบุคคลและสังคม

การนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน เพื่อจะได้พัฒนาตนเองให้สามารถปฏิบัติหน้าที่กิจกรรมได้อย่างปกติสุข เป้าหมายของการพัฒนาคือการปลดปล่อยตนเองให้พ้นจากความทุกข์ทั้งทางกายและทางจิตใจ การพัฒนาทางกายภาพ อันได้แก่ มีร่างกายแข็งแรง ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ ไม่ขาดอาหาร มีเสื้อผ้า ที่อยู่อาศัยและการพัฒนาด้านระเบียบ กฎเกณฑ์ กฎหมายอันเป็นกติกาในการอยู่ร่วมกันในสังคมที่ให้ความสงบสุข การพัฒนาจิตใจ ด้วยการฝึกอบรมจิตใจให้สมบูรณ์ การพัฒนาปัญญา อันได้แก่ ความรู้ความเข้าใจในศิลปและศาสตร์ต่าง ๆ อย่างไม่มีอคติ

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต) กล่าวถึง การพัฒนาตามหลักพุทธบัญญัติว่า หลักการพัฒนาตามพุทธบัญญัติคำนึงถึงการพัฒนาทั้งทางความคิดจิตใจและทางวัตถุ โดยให้พัฒนาการทางจิตใจนำพัฒนาการทางวัตถุ และให้พระสงฆ์มีบทบาทในการอนุเคราะห์ชาวบ้าน แต่ในขณะเดียวกันก็ให้รักษาวินัย ไม่ช่วยเหลือชาวบ้านโดยฝ่าฝืนวินัย และไม่คลุกคลีกับชาวบ้านจนเกิดอุปสรรคในการแสวงหาความรู้พื้นทุกข์ของตน หลักการพัฒนาตามพุทธอาจสรุปได้ดังนี้

๑. การพัฒนาจิตใจเป็นพื้นฐาน
๒. การพัฒนาเพื่อพ้นทุกข์
๓. การทำลายกิเลสตัณหา
๔. การส่งเสริมการทำหน้าที่
๕. การส่งเสริมการพึ่งตนเอง

หลักธรรมพุทธศาสนาถือว่าการแก้ไขปัญหาและการปรับปรุงคุณภาพชีวิตทุกระดับต้องเริ่มที่จิตใจเป็นพื้นฐาน หากจิตใจยังไม่พัฒนายังมีความหลงผิด และยังเป็นอกุศล ย่อมไม่อาจนำไปสู่การพัฒนาทางวัตถุและการสร้างสรรค์งานภายนอกให้บรรลุเป้าหมายได้ ในฐานะที่พระสงฆ์เป็นที่ยอมรับนับถือทั่วไปว่าเป็นผู้นำชุมชน พระสงฆ์จึงควรพัฒนาให้ได้ก่อนเข้าไปพัฒนาชุมชน มีจิตใจที่

^{๔๔} พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตโต), ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๗๙ - ๘๑.

พัฒนาที่อิสระจากกิเลสตัณหา ทำให้สามารถนำคุณธรรมและแนวทางอันดีงามมาสู่ชุมชนได้ และสามารถเป็นที่พึ่งของชุมชนได้”^{๕๕}

การพัฒนาตามหลักพุทธ คือ การพัฒนาทั้งทางความคิดจิตใจและทางวัตถุ เป็นการแก้ไขปัญหาและการปรับปรุงคุณภาพชีวิตทุกระดับต้องเริ่มที่จิตใจเป็นพื้นฐาน โดยมีพระสงฆ์มีบทบาทในการนำพาประชาชนในชุมชนโดยการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้ามาเป็นเครื่องมือในการสั่งสอนและการอบรมให้มีจิตใจที่พัฒนาที่อิสระจากกิเลสตัณหา ทำให้สามารถนำคุณธรรมและแนวทางอันดีงามมาสู่ชุมชนได้ และเพื่อทำตนเองให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี เพราะถ้ายังไม่สิ้นกิเลสอาสวะมนุษย์ก็จำเป็นต้องพัฒนาตนจนกระทั่งบรรลุถึงปรมาตมประโยชน์ต่อไป

สรุปได้ว่า การพัฒนาเชิงพุทธ เป็นการนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต เป็นการแก้ไขปัญหาและการปรับปรุงคุณภาพชีวิตทุกระดับต้องเริ่มที่จิตใจเป็นพื้นฐาน คือการพัฒนาที่มีรากฐานทางด้านวัฒนธรรม เพื่อที่จะได้ปรับตัวให้รู้เท่าทันกับการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างสังคมในปัจจุบัน การพัฒนาเชิงพุทธศาสตร์นี้ จึงเป็นการพัฒนาที่สะท้อนให้เห็นปัญหาของการพัฒนาที่เน้นทางด้านวัตถุโดยขาดการพัฒนาด้านจิตใจ ซึ่งการพัฒนาเชิงพุทธนี้จะต้องพัฒนาทั้งด้านวัตถุกับจิตใจให้มีความสมดุลและสัมพันธ์กัน การพัฒนาที่แท้จริงในทางพุทธธรรม จึงต้องเอื้ออำนวยให้แต่ละคนตระหนักถึงสายสัมพันธ์ที่ตนมีต่อสังคมและธรรมชาติ อันตนจะต้องเกื้อกูลปัจจัยแวดล้อมดังกล่าวให้เป็นไปด้วยดี โดยไม่เอาผลประโยชน์ส่วนตนเป็นเกณฑ์ พร้อมกันนั้นการพัฒนาจะต้องมีธรรมะเป็นพื้นฐานอำนวยให้เกิดคุณค่าในทางมนุษยธรรม โดยการให้ความสำคัญกับความสุขทางจิตใจอันเกิดจากคามมีอิสรภาพที่พึ่งตนเองได้และความเข้มแข็งของบุคคลและสังคม

๒.๓.๒. วิธีการพัฒนาชุมชนเชิงพุทธ

การพัฒนาชุมชนเชิงพุทธสามารถจำแนกออกได้ ๔ วิธีการ ซึ่งสอดคล้องกับหลักภาวนา ๔ ดังต่อไปนี้

๑. วิธีการพัฒนากาย มีการพัฒนาทางกายภาพ อันได้แก่ มีร่างกายแข็งแรงปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ ไม่ขาดอาหาร มีเสื้อผ้า ที่อยู่อาศัย ยาบรรเทาโรค มีสภาพแวดล้อมทั้งทางธรรมชาติและสังคมที่ดี

๒. วิธีการพัฒนาศีล มีการพัฒนาด้านระเบียบ กฎเกณฑ์ กฎหมายอันเป็นกติกาในการอยู่ร่วมกันในสังคมที่ให้ความสงบสุข เป็นธรรมแก่ทุกฝ่าย สามารถขัดข้อขัดแย้งและจัดสรรผลประโยชน์ได้อย่างยุติธรรม โดยเฉพาะเป็นกติกาที่อยู่ในจิตสำนึกของผู้คนที่เรียกว่าเป็นการพัฒนาสังคม

๓. วิธีการพัฒนาจิต มีการพัฒนาจิตใจ ด้วยการฝึกอบรมจิตใจให้สมบูรณ์ด้วยคุณสมบัติทั้ง ๓ ด้าน คือ คุณภาพจิต สมรรถภาพจิต และสุขภาพจิต

^{๕๕} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), พระกับปามีปัญหาอะไร, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (นนทบุรี : สำนักพิมพ์ภาพพิมพ์, ๒๕๓๕), หน้า ๒๒.

๓.๑ คุณภาพจิต เป็นจิตที่มีพื้นฐานที่ดี อันได้แก่ มีเมตตา มีความรัก ความเป็นมิตร ความปรารถนาประโยชน์สุขแก่ผู้อื่น มีความกรุณา มีใจเสียสละแบ่งปันมีน้ำใจเผื่อแผ่โอบอ้อมอารี

๓.๒ สมรรถภาพจิต เป็นจิตที่มีความสามารถ เนื่องจากถูกฝึกให้มีสติความ پاکเพียร สู้งาน มีความอดทนมีสมาธิแน่น มีสัจจะเอาจริงเอาจังมีความเด็ดเดี่ยวต่อปณิธานและอุดมการณ์ในใจ

๓.๓ สุขภาพจิต เป็นจิตที่มีสุขภาพดี มีจิตใจเป็นสุข สดชื่น ร่าเริง เบิกบาน ปลอดภัย โปร่ง สงบ ผ่องใส ไม่ขุ่นมัว

๔. วิธีการพัฒนาปัญญา มีการพัฒนาปัญญา อันได้แก่ ความรู้ความเข้าใจในศิลปะและศาสตร์ต่าง ๆ อย่างไม่มีอคติ มีความรู้ความเข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริงรู้เท่าทันธรรมชาติของสังขารคือโลกและชีวิต ถึงขั้นทำจิตให้เป็นอิสระหลุดพ้นจากความทุกข์โดยสมบูรณ์ โดยในทางพระพุทธศาสนาปัญญาสูงสุดมี ๓ ประการคือ^{๕๖} ๑) จินตามยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการคิด ๒) สุตมยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการฟัง ๓) ภวานามยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการอบรม

หลวงพ่อนาน แห่งวัดสามัคคี จังหวัดสุรินทร์ ได้ใช้หลักธรรมขัดเกลาสั่งสอนชาวบ้าน เพื่อให้เกิดความพร้อมที่จะร่วมกันทำงานโดยมุ่งเน้นการพัฒนาแก้ปัญหาชีวิตและชุมชน โดยใช้หลักอริยสัจ ๔ มาอธิบายว่า^{๕๗}

ทุกข์ คือ การที่ชาวบ้านมีหนี้สิน ความยากจน เกิดอบายมุข ฟุ้งเฟ้อ โดยกตชัญชริด

สมุทัย คือ สาเหตุแห่งทุกข์ เพราะไม่ได้เก็บรักษาทรัพย์ การเสียเปรียบนายทุน การโดนเอารัดเอาเปรียบในชีวิตประจำวัน

นิโรธ คือ ความดับทุกข์ โดยจะมีการบริหารจัดการชีวิต และชุมชนให้มีความสุขขึ้น มีจิตใจที่สูงขึ้นโดยใช้หลักกรรมฐาน เป็นตัวพื้นฐาน ที่ทำให้จิตใจยอมรับต่อปัญหา และสามารถต่อสู้กับปัญหาได้

มรรค คือ วิธีการโดยมีกิจกรรม สหบาลข้าว ร้านค้าชุมชน กลุ่มออมทรัพย์ทั้ง ๓ กิจกรรม นำไปสู่มรรค ควบคู่กับกิจกรรมอื่น ๆ

นอกจากนี้หลวงพ่อนาน ยังค่อย ๆ สอนคนเป็นกลุ่มเล็ก ๆ และใช้วิธีการซึมซับตามธรรมชาติของคนแต่ละระดับ บางคนรับได้เร็วบางคนช้า จึงต้องอดทน ไม่ใจร้อน เน้นให้ชาวบ้านรู้จักตัวเอง รู้จักปัญหา รู้จักลดอบายมุข อยากพึ่งตนเอง จนนำไปสู่การเข้าร่วมในกิจกรรมการพัฒนา

การที่จะพัฒนา คนในชุมชนให้เป็นคนที่ดีมีคุณธรรม จริยธรรมตามหลักพระพุทธศาสนานั้น ผู้พัฒนาต้องนำหลักธรรมเข้ามา เพื่อช่วยขัดเกลาสั่งสอนชาวบ้าน โดยการอบรมสั่งสอนให้ประชาชน รู้จักการบริหารจัดการชีวิต และชุมชนให้มีความสุขขึ้น เน้นให้ชาวบ้านรู้จักตัวเอง รู้จักปัญหา รู้จักลดอบายมุข อยากพึ่งตนเอง และสามารถต่อสู้กับปัญหาได้

^{๕๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๐/๓๐๕/๒๗๑.

^{๕๗} สัมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ, ศักยภาพและเครือข่ายผู้นำท้องถิ่น, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๒๔.

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ กล่าวว่า เมื่อเกิดวิกฤตการณ์ทางความคิด และความอับจนของการพัฒนาตามแบบจำลองของตะวันตก ผลักดันให้หลายกลุ่มหันไปหาปรัชญาตะวันออก โดยเฉพาะอย่างยิ่งพุทธปรัชญาในบางประเทศ ได้มีการนำเอาแนวความคิดบางอย่างของพุทธปรัชญามาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาสังคมที่ต้องเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมหลายมิติ คือ^{๕๘}

๑. การพัฒนาต้องอาศัยวัฒนธรรมพื้นฐานของตนเอง โดยนำเอาพุทธปรัชญามาปรับปรุงใช้ให้เกิดประโยชน์ในการพัฒนาชุมชนในชนบท

๒. การพัฒนาโดยการปฏิวัติวัฒนธรรม หมายถึง การปฏิวัติวัฒนธรรมแบบทุนนิยม เช่น การบูชาวัตถุ การลุ่มหลงความเจริญในเทคโนโลยี และอุตสาหกรรมรวมทั้งวัฒนธรรมแห่งการบริโภคทั่ว ๆ ไป เป็นต้น วัฒนธรรมแบบนี้ทำให้นักชนชั้นกลางลี้ภัยความหมายของชีวิตอย่างสิ้นเชิง

๓. ความหลากหลายของภูมิปัญญาชาวบ้านและวัฒนธรรมพื้นบ้าน จะเป็นพื้นฐานสำคัญของการพัฒนาที่มีความเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง

๔. สิ่งที่เราได้จากความหมายใหญ่ของการพัฒนาแบบพุทธ คือ “จริยธรรมในการพัฒนา” จริยธรรมเป็นเรื่องที่จะบอกเราว่า อะไรเป็นสิ่งที่ดีงาม อะไรเป็นสิ่งที่ชั่วร้าย นอกจากนี้ จริยธรรมยังบอกเราอีกด้วยว่า อะไรควรทำ และเราควรทำอย่างไร เพื่อที่จะให้สังคมและชีวิตของมนุษย์อยู่ในสภาพที่ดีงาม

ปัจจุบันวิกฤตการณ์ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ทำให้คนในชุมชนพบปัญหาทั้งทางด้านความคิดและความอับจน ได้มีหลายกลุ่มที่เป็นปัญหาและได้นำแนวความคิดของพุทธปรัชญามาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาชุมชน เพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นภายในชุมชน โดยเฉพาะปัญหาทางด้านภูมิปัญญาชาวบ้านและวัฒนธรรม จริยธรรมอันเป็นพื้นฐานในชุมชนและที่เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชนด้วย การพัฒนาชุมชนตามแนวคิดปรัชญาพุทธ คือการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมสอนให้คนรู้จักดี รู้จักชั่ว สอนให้ประพฤติปฏิบัติเป็นคนดี รู้จักใช้ชีวิตให้มีความเป็นอยู่ที่ดี และมีพฤติกรรมดีงาม

ภัทรพร สิริกาญจน กล่าวถึงกิจกรรมที่พระสงฆ์ได้ใช้หลักธรรมทางพุทธศาสนาไปประยุกต์กับวิถีชีวิตของชาวบ้าน และเสนอสาระสังเขปไว้ว่า^{๕๙}

๑. การปลูกฝังธรรมะในจิตใจ หมายถึง การหล่อหลอมความคิด ทศนคติ ตลอดจนอารมณ์ความรู้สึกต่าง ๆ ด้วยหลักธรรมเพื่อเป็นแนวทางในการดำรงชีวิต หลักธรรมสอนให้เห็นว่าสิ่งทั้งหลายไม่อยู่โดดเดี่ยว แต่มีความสัมพันธ์สอดคล้องเป็นเหตุปัจจัยต่อกัน เมื่อต้องการผลเช่นใดก็ต้องสร้างเงื่อนไขหรือเหตุปัจจัยเช่นนั้น เช่น เมื่อต้องการพ้นจากความยากจนก็ต้องขยันหมั่นเพียรและต้องแก้ไขสาเหตุของความยากจน เมื่อต้องการให้พืชผลเจริญงอกงามก็ต้องทะนุบำรุงและขจัดภัยของพืช

^{๕๘} ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ และคณะ, วิถีวิทยาการศึกษาสังคมไทยวิถีใหม่แห่งการพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร : เอดิสัน เพรสโปรดักส์การพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๒๑.

^{๕๙} ภัทรพร สิริกาญจน, **หน้าที่ของพระสงฆ์ตามพุทธบัญญัติ : แนวคิดและบทบาทของพระคำเขียน สุวณโณ ในการพัฒนาชุมชน**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๕๖ – ๕๗.

เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีหลักธรรมข้ออื่น ๆ ที่เสริมสร้างความรู้ความเข้าใจในพุทธธรรมคือ หลักอิทธิบาท ๔ ว่าด้วย ฉันทะ พอใจ, วิริยะ ความพากเพียร, จิตตะ ความเอาใจใส่, วิมังสะ หมั่นไตร่ตรองงานที่ทำ อันเป็นผลให้การทำงานมีผลดี ทำให้การทำงานมีความรอบคอบถี่ถ้วน และเกิดประโยชน์มากที่สุดมีคุณภาพที่สุด

๒. การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจและการเดินทางสายกลาง หมายถึง การลงมือประกอบการทำงานด้วยตนเองโดยทำเกษตรแบบผสมผสาน เช่น ทำนาและเลี้ยงปลาร่องนาไปด้วย หรือทำไร่แบบผสมผสาน ปลูกพืชหมุนเวียน เช่น ถั่วสลับกับพืชอย่างอื่น ในการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจแบบผสมผสานนี้จะได้ผลดีต่อเมื่อผู้ประกอบการใช้วิธีเดินทางสายกลางตามหลักพระพุทธศาสนา คือ มีเป้าหมายในการเลี้ยงตนเท่านั้นตามหลักกินดีอยู่ดีพอดี ไม่ใช่เพื่อกินดีอยู่ดี จึงไม่มีความจำเป็นที่จะขยายงานให้มีขนาดใหญ่โตเกินความจำเป็นในการดำรงชีวิต ไม่หวังผลทางการเงินค่า และกำไรธุรกิจ ผู้ทำสามารถอยู่ได้อย่างมีความสุข มีชีวิตที่เรียบง่าย และสันโดษ (ความพอใจในอัฐภาพ) ผู้ที่ประกอบอาชีพโดยพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจจึงเป็นผู้เดินทางสายกลางพวกเขาไม่ร่ำรวยล้นฟ้า แต่ก็ไม่ลำบากยากจน สามารถดำรงชีพอยู่ได้อย่างมีความสุข

การประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมกับการพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์ นั้นเป็นการปลูกฝังธรรมะในจิตใจของคนในชุมชนและเป็นการหล่อหลอมความคิดเพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ด้วยการนำหลักพุทธธรรมมาเสริมสร้างความรู้และความเข้าใจในการใช้ชีวิตในชุมชนให้มีความพากเพียรในการทำงานเอาใจใส่ในงานที่ทำ และลงมือทำงานด้วยตนเอง โดยใช้ทางสายกลางตามหลักพระพุทธศาสนา มีประยุกต์ใช้ด้วยการพึ่งตนเองไม่เบียดเบียนใครมีเป้าหมายในการทำงาน เพื่อสร้างความสำเร็จในการทำงานและสามารถดำเนินชีวิตอย่างมีความสุข

สมบุรณ์ สุขสำราญ กล่าวว่า พุทธศาสนากับวิถีชีวิตของชุมชนในฐานะที่เป็นสถาบันสำคัญสถาบันหนึ่งของสังคมและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับภัยธรรมชาติ ปัญหาและความเป็นอยู่ทั้งปัจเจกชนและสังคมโดยรวม กล่าวคือทำหน้าที่เป็นพลังสร้างสรรค์บูรณาการของสังคมเป็นสถาบันที่ถ่ายทอดและปลูกฝังวัฒนธรรมและจริยธรรมทางสังคม ก่อให้เกิดความรู้สึกร่วมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางวัฒนธรรมและความรู้สึกเป็นชาติ พุทธศาสนามีอิทธิพลต่อทัศนคติและค่านิยมและมีบทบาทสำคัญในการกำหนดแนวทางความสัมพันธ์และการกระทำต่อกันระหว่างสมาชิกในสังคมทำหน้าที่เป็นกลไกคอยควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในสังคมอีกด้วย พุทธศาสนาไม่เพียงจะมีหลักการเกี่ยวกับธรรมชาติและปัญหาทางศีลธรรมเท่านั้น ยังเกี่ยวข้องกับความเท่าเทียมกันในโอกาสทางสังคมทั้งทางเศรษฐกิจและการเมือง พระสงฆ์ในฐานะเป็นศูนย์รวมทางจิตใจเป็นกลุ่มพลังทางสังคมที่สำคัญในการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายในชาติ พระสงฆ์สามารถเป็นที่พึ่งทางจิตใจและร่างกายของชาวชนบทที่ยากไร้และที่ห่างไกลจากการพัฒนาของรัฐ นอกจากนั้น วัดยังเป็นศูนย์พิธีกรรมทางประเพณีที่สำคัญของหมู่บ้าน จึงไม่เพียงแต่เป็นศูนย์รวมทางจิตใจเท่านั้น แต่ยังเป็นศูนย์รวมด้านนันทนาการและความบันเทิงอีกด้วย พระสงฆ์ในชนบทเป็นที่เคารพของชาวบ้าน ถ้าพระสงฆ์เป็นแกนนำในการพัฒนาจิตใจและวัตถุเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เรื่องนั้นมักได้รับความร่วมมือและความช่วยเหลือจาก

ชาวบ้านอย่างมีจิตศรัทธาและสามารถประสบความสำเร็จได้โดยง่ายและเสียค่าใช้จ่ายน้อย ดังนั้น พระสงฆ์จึงได้รับการอบรมความรู้ด้านโภชนาการและการสุขอนามัย การพัฒนาชนบทโดยพระสงฆ์ เป็นผู้นำจะประสบความสำเร็จเป็นลำดับ ดังนี้^{๖๐}

๑. กิจกรรมพัฒนาสามารถยกระดับรายได้ของชาวบ้านได้
๒. เมื่อชาวบ้านมีรายได้เพิ่มขึ้นพอเพียงกับค่าใช้จ่าย สามารถนำไปสู่การปรับปรุงคุณภาพชีวิตในด้านต่าง ๆ ได้
๓. เมื่อชาวบ้านมีคุณภาพก็จะมีส่วนร่วม และส่วนเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางสังคมต่าง ๆ ต่อไป

๔. การมีส่วนร่วมกับกิจกรรมทางสังคม น่าจะนำไปสู่การมีความสามัคคีในหมู่คณะได้และก่อให้เกิดความมีเสถียรภาพในระดับตำบลและถ้าทุกตำบลสามารถมีเสถียรภาพได้ จะนำไปสู่การมีความมั่นคงในระดับชาติได้ในที่สุด

๕. ในกระบวนการพัฒนานั้น ประชาชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมเพื่อตนเองและชุมชนของตนเท่ากับเป็นการพัฒนาสำนึกการเป็นพลเมืองและสำนึกของสังคมด้วย

พระพุทธศาสนามีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน เป็นสถาบันหนึ่งของชุมชนที่เป็นพลังสร้างสรรค์บูรณาการของชุมชนและปลูกฝังทางด้านวัฒนธรรม จริยธรรมทางชุมชนและมีอิทธิพลต่อทัศนคติ ความคิด ความเชื่อ ทำหน้าที่เป็นกลไกคอยควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชน และพระสงฆ์ทำหน้าที่เป็นแกนนำในการพัฒนาจิตใจและแนะนำชาวบ้านในการใช้ชีวิตและดำเนินงานให้ประสบความสำเร็จ ปลูกศรัทธา สร้างความสุขให้คนในชุมชนได้รู้จักการใช้ชีวิตอย่างมีสติไม่ประมาทและอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

สรุปได้ว่า วิธีการพัฒนาชุมชนเชิงพุทธนั้น เป็นการนำหลักพุทธธรรมเข้ามาขัดเกลาสั่งสอนชาวบ้านเพื่อให้เกิดความพร้อมที่จะร่วมกันทำงานเพื่อพัฒนาเพื่อแก้ปัญหาชีวิตและชุมชน เน้นให้ชาวบ้านรู้จักตัวเอง รู้จักปัญหา รู้จักตอบายมุข อยากรั้งตนเอง จนนำไปสู่การเข้าร่วมในกิจกรรมการพัฒนา และหล่อหลอมความคิด ทัศนคติ ตลอดจนอารมณ์ความรู้สึกต่างๆ ด้วยหลักธรรมเพื่อเป็นแนวทางในการดำรงชีวิต ประกอบอาชีพโดยการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจจึงเป็นผู้เดินทางสายกลางพวกเขาไม่ร่ำรวยล้นฟ้า แต่ก็ไม่ลำบากยากจน สามารถดำรงชีพอยู่ได้อย่างมีความสุขและนำไปสู่การมีความสามัคคีในหมู่คณะได้และก่อให้เกิดความมีเสถียรภาพในระดับตำบลและถ้าทุกตำบลสามารถมีเสถียรภาพได้ จะนำไปสู่การมีความมั่นคงในระดับชาติได้ในที่สุด

๒.๓.๓ หลักธรรมในการพัฒนาชุมชน

หลักการกว้าง ๆ ในระดับสังคม พระพุทธศาสนาจะสอนให้ทุกคนทำหน้าที่ของตนต่อคนอื่นที่อยู่รอบ ๆ ข้าง หรือคนที่อยู่ร่วมกันในสังคมให้ครบถ้วนบริบูรณ์เป็นหลัก หลักคำสอนที่เป็นพื้นฐานที่ส่งเสริมการพัฒนาสังคม ก็คือ

^{๖๐} สมบูรณ์ สุขสำราญ, การพัฒนาชนบทแนวพุทธวิธี : ศึกษาเฉพาะกรณี พระสงฆ์นักพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๓๐), หน้า ๘.

ก. คุณธรรมที่จำเป็นในการอยู่ร่วมกัน สัมปรายิកតະ ๔ ประการ^{๖๑} ได้แก่

๑. สัทธาสัมปทา ความมีศรัทธาในสิ่งที่ถูกต้อง หรือเป็นไปเพื่อความสงบสุขของสังคม การที่คนในสังคมที่ความเชื่อมั่นในสิ่งที่ถูกต้องดีงาม เช่น ศาสนา ขนบธรรมเนียม และจารีตประเพณี อันดีงามของสังคม เป็นต้น ย่อมจะทำให้สังคมนั้น ๆ มีความสงบสุข มีเสถียรภาพสังคมที่และสงบสุข ย่อมเอื้ออำนวยต่อการพัฒนาสังคมเป็นอย่างดียิ่งเป็นประการแรก

๒. สीलสัมปทา การเคารพกฎหมายและศีลธรรม การอยู่ร่วมกันเป็นสังคม จำเป็นที่จะต้องมีความหมายและศีลธรรมเป็นกรอบหรือเป็นมาตรฐานแห่งความประพฤติร่วมกัน เพราะว่าคนในสังคมนั้นมีความแตกต่างกันทั้งในด้านความคิดเห็นและอุปนิสัยใจคอ ดังนั้น พฤติกรรมที่แสดงออกทางกายและวาจาย่อมจะแตกต่างกันออกไปด้วย ถ้าหากสังคมไม่มีกฎหมายและศีลธรรมเป็นกรอบของความประพฤติแล้ว สังคมนั้นจะเดือดร้อนวุ่นวายมาก ในแง่นี้เราจะเห็นได้ว่าการเคารพกฎหมายและศีลธรรมของสังคม ย่อมจะทำให้สังคมสงบสุข และเอื้ออำนวยต่อการพัฒนาสังคมเป็นประการที่สอง

๓. จาคสัมปทา การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เหตุผลประการหนึ่งของการมาอยู่ร่วมกันเป็นสังคมของคน ก็คือเพื่อความอยู่รอดของชีวิต คนมีความจำเป็นที่จะต้องรวมกันเพื่อต่อสู้กับภัยธรรมชาติและพึ่งพาอาศัยกันในการแสวงหาปัจจัยต่างๆ มาเพื่อการดำรงชีพ ในลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นว่าโดยธรรมชาติแล้วคนเราจะต้องช่วยเหลือซึ่งกันและกันสามารถทำได้หลายลักษณะ เช่น ช่วยเหลือกันในด้านทรัพย์สิน เงินทอง แรงกาย แรงใจ เป็นต้น การช่วยเหลือเกื้อกูลกันนี้ ย่อมจะทำให้คนอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข และอำนวยต่อการพัฒนาสังคมเป็นประการที่สาม

๔. ปัญญาสัมปทา ความมีปัญญารู้เท่าทันเหตุการณ์ สิ่งที่สำคัญที่สุดในการที่จะทำให้คนตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องมีความศรัทธาในสิ่งที่ถูกต้อง การเคารพกฎหมายและศีลธรรม และการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในสังคมคือ “ปัญญา” ในการอยู่ร่วมกันในสังคมนั้น บุคคลจะต้องมีสติปัญญารู้ว่าอะไรดี อะไรชั่ว อะไรควรทำ อะไรไม่ควรทำ แล้วเลือกกระทำในสิ่งที่ถูกต้องและคุณภาพด้านสติปัญญาของคนในสังคมมีความจำเป็นยิ่งสำหรับการพัฒนาในทุกด้าน การพัฒนาและการส่งเสริมคุณภาพด้านสติปัญญาให้รู้เท่าทันเหตุการณ์ ย่อมจะช่วยให้การพัฒนาคนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ และเป็นคุณธรรมที่จำเป็น เป็นประการที่สี่

ในการพัฒนาชุมชน จำเป็นต้องมีคนจำนวนมากในการทำงาน จำเป็นต้องมีหลักธรรมเข้ามาเพื่อใช้ในการอยู่ร่วมกันนั้นคือ สัมปรายิកតະ ๔ นี้ เป็นหลักธรรมที่จำเป็นในการพัฒนาชุมชน ได้แก่ สัทธาสัมปทา คือ ความมีศรัทธาในสิ่งที่ถูกต้อง ศรัทธาในสิ่งที่ดีงามขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของชุมชน สीलสัมปทา คือ การเคารพกฎเกณฑ์หรือศีลธรรมที่ชุมชนตั้งขึ้นในการอยู่ร่วมกัน ถ้าไม่กฎเกณฑ์ หรือกฎหมายสังคมก็จะเกิดความวุ่นวาย จาคสัมปทา คือ การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ในการอยู่ร่วมกันทุกคนต้องช่วยเหลือซึ่งกันและกัน พึ่งพาอาศัยกันในการทำงานและการดำเนินชีวิต ปัญญาสัมปทา ความรู้เท่าทันเหตุการณ์สิ่งที่เกิดขึ้นภายในชุมชน ทุกคนต้องรู้ทันข่าวสารต่าง ๆ ที่เข้ามาใน

^{๖๑} อง.อ.ก. (ไทย) ๒๓/๑๑๔/๒๕๔-๒๖๐.

ทุกทางอย่างมีสติ รู้อะไรจริงอะไรไม่จริงอย่างมีเหตุมีผลรู้ทันสถานการณ์ต่างๆ อย่างเท่าทันมีสติปัญญาในการดำเนินชีวิต

นอกจากคุณธรรมที่จำเป็นในการอยู่ร่วมกัน สัมปรายิกัตถะ ๔ ประการนี้แล้ว พุทธศาสนายังมีคำสอนอื่น ๆ ที่เป็นคุณธรรมพื้นฐานที่ส่งเสริมการพัฒนาสังคมอีก คือ

ข. การอยู่ร่วมกันในสังคมด้วยหลักสาราณียธรรม ๖ ประการ^{๖๒} คือ

๑. เมตตาทายกรรม ทำต่อกันด้วยเมตตา คือ แสดงความหวังดีและไม่ตรีต่อเพื่อนร่วมงาน ร่วมทำกิจกรรม ช่วยชุมชนโดยการช่วยเหลือในการทำกิจธุระต่าง ๆ โดยเต็มใจ แสดงกิริยาอาการสุภาพ เคารพนับถือกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๒. เมตตาวจีกรรม พูดต่อกันด้วยเมตตา คือ ช่วยบอกแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ สั่งสอนหรือแนะนำตักเตือนกันด้วยความหวังดี กล่าววาจาสุภาพแสดงความนับถือกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๓. เมตตา मनกรรม ติดต่อกันด้วยเมตตา คือ ตั้งจิตปรารถนาดี คิดทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กัน มองกันในแง่ดี มีใบหน้ายิ้มแย้มแจ่มใสต่อกัน

๔. สาธารณโภคี แบ่งกันกินแบ่งกันใช้ คือ ปันลาภผลที่ได้มาโดยชอบธรรม แม้เป็นสิ่งที่ของเล็กน้อยก็แจกจ่ายให้ได้มีส่วนร่วมใช้สอยบริโภคทั่วกัน

๕. สีลสามัญญตา ความมีศีลเหมือนเข้าคือมีความประพฤติสุจริตดีงาม รักษาระเบียบวินัยของส่วนรวม ไม่ทำตนให้เป็นที่น่ารังเกียจ หรือเสื่อมเสียแก่หมู่คณะ

๖. ทิฐิสามัญญตา ปรับความเห็นเข้ากันได้ คือ เคารพรับฟังความคิดเห็นกัน มีความเห็นชอบร่วมกัน ตกลงกันได้ในหลักการสำคัญ ยึดถืออุดมคติ หลักแห่งความดีงามหรือจุดหมายสูงสุดอันเดียวกัน

หลักสาราณียธรรม ๖ ประการนี้ เป็นหลักการพื้นฐานที่ส่งเสริมการพัฒนาสังคม เป็นหลักการประยุกต์สำหรับการอยู่ร่วมกันในสังคม โดยหลักการแล้วสาราณียธรรม ๖ ประการนี้เน้นหนักไปในด้านศีล แต่ก็สามารถสงเคราะห์ลงในหลักศีล สมาธิ ปัญญาได้ คือ สงเคราะห์เมตตาทายกรรม เมตตาวจีกรรม สาธารณโภคี และสีลสามัญญตา ลงในหมวดศีล สงเคราะห์เมตตาที่ประกอบอยู่กับการแสดงออกทางกาย วาจา และเมตตา मनกรรม ลงในหมวดสมาธิ และสงเคราะห์ทิฐิสามัญญตา ลงในหมวดปัญญา เมื่อบุคคลประพฤติตนอยู่ในหลักสาราณียธรรม ๖ ประการนี้แล้ว ย่อมจะสามารถปฏิบัติธรรมในด้านสังคมข้ออื่น ๆ ได้ดียิ่งขึ้น

ค. ปฏิบัติหน้าที่ของตนต่อคนในครอบครัวและคนที่อยู่ใกล้ชิดกันให้สมบูรณ์ ด้วยหลักธรรมที่ชื่อว่า ทิส ๖ ^{๖๓} หลักธรรมในหมวดนี้เป็นธรรมะในระดับศีล แสดงหน้าที่ความสัมพันธ์ของคนในสังคม ดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างบิดามารดากับบุตรธิดา

๒. ความสัมพันธ์ระหว่างสามีกับภรรยา

^{๖๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๗/๒๔๒-๒๔๖

^{๖๓} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๘/๑๖๔-๑๗๒.

๓. ความสัมพันธ์ระหว่างมิตรกับมิตร
๔. ความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับอาจารย์
๕. ความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง
๖. ความสัมพันธ์พุทธศาสนิกกับพระสงฆ์

การที่บุคคลปฏิบัติหน้าที่ของตนตามความสัมพันธ์ หรือตามบทบาทหน้าที่ต่อคนที่มี ความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดให้สมบูรณ์นี้ ก็เป็นรากฐานของความสันติสุขในสังคม ทำให้สังคมมี เสถียรภาพ ซึ่งก็จะส่งผลดีต่อการพัฒนาในด้านอื่น ๆ ด้วย รายละเอียดบทบาทหน้าที่ที่บุคคลพึง ปฏิบัติต่อกันให้สมบูรณ์

ง. ปฏิบัติตามหลักสังคมสงเคราะห์ ที่เรียกว่า สังคหัตถ์ ๔ ประการคือ^{๖๔}

๑. ทาน คือ เอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปันช่วยเหลือสงเคราะห์กันด้วยปัจจัย ๔ ด้วย ทุน หรือทรัพย์สินของตลอดจนให้ความรู้ความเข้าใจและศิลปวิทยา

๒. ปิยวาจา พุดจาไพเราะน่ายรัก คือ กล่าวคำสุภาพ ไพเราะน่ายฟัง ชี้แจงแนะนำสิ่งที่เป็น ประโยชน์ มีเหตุผลเป็นหลักฐาน ชักจูงในทางที่ดีงาม หรือแสดงความเห็นอกเห็นใจ ให้กำลังใจ พุดให้ เกิดความเข้าใจดีต่อกัน สมัครสมานสามัคคีไมตรี ทำให้เกิดความรักใคร่นับถือ และช่วยเหลือเกื้อกูล กัน

๓. อัตถจริยา ทำประโยชน์แก่สังคม คือช่วยเหลือด้วยแรงกาย ขวนขวายช่วยเหลือ กิจกรรมต่าง ๆ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ช่วยเหลือแก้ไขปัญหาดังต่าง ๆ และช่วยปรับปรุงส่งเสริมใน ด้านจริยธรรม

๔. สมานัตตตา วางตนเสมอต้นเสมอปลาย หรือเอาตัวเข้าสมาน คือทำตัวให้เข้ากับเขา ได้ ให้ความเสมอภาคปฏิบัติสม่ำเสมอต่อคนทั้งหลาย ไม่เอารัดเอาเปรียบผู้อื่น และเสมอต้นเสมอ ปลายในสุขทุกข์ คือร่วมสุข ร่วมทุกข์ ช่วยรับรู้ ช่วยแก้ไขปัญหามา เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขร่วมกัน

หลักธรรมพื้นฐานในการส่งเสริมการพัฒนาชุมชนในด้านสังคมทั้ง ๔ หมวด ตามที่กล่าว มานั้น ช่วยส่งเสริมการพัฒนาชุมชนในด้านสังคม ในลักษณะดังต่อไปนี้

๑. ช่วยให้คนในชุมชน หรือในสังคม มีความสามัคคี รักใคร่กลมเกลียวกัน และเป็นมิตร กัน (ด้วยการปฏิบัติธรรมหมวดสังคหัตถ์ ๔ เมตตา ภายกรรม เมตตาวิจิตรกรรม เมตตาโมกกรรม ใน สารณียธรรม ๖ และสัทธาสัมปทา)

๒. ช่วยให้คนในชุมชนมีความเห็นอกเห็นใจกัน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ช่วยเหลือกัน (ด้วยหลักสา ธารณโภคิ และหลักจาคสัมปทา)

๓. ช่วยให้คนในชุมชน เป็นคนเคารพระเบียบกฎเกณฑ์ของสังคม เคารพกฎหมาย ช่วย ให้ชุมชนมีความสุข (ด้วยหลักศีลสามัญญตา และหลักศีลสัมปทา)

๔. ช่วยให้คนในชุมชน มีความคิดที่ถูกต้องในแนวทางเดียวกัน มีอุดมการณ์ร่วมกัน เป็น สัมมาทิวฐิ (ด้วยหลักทิวฐิสามัญญตา และหลักปัญญาสัมปทา)

^{๖๔} ที. ปา.(ไทย) ๑๑/๑๔๐/๑๒๐-๑๒๑

๕. ช่วยให้ความสัมพันธ์ของคนในสังคมเป็นไปอย่างแน่นแฟ้นสอดคล้องกับวัฒนธรรม โดยทุกคนต่างก็ปฏิบัติหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ มีความอบอุ่นมั่นคงในการอยู่ร่วมกัน (ด้วยการปฏิบัติตามหลักทศ ๖)

ลักษณะที่หลักธรรมช่วยส่งเสริมการพัฒนาชุมชนในด้านสังคมทั้ง ๔ ประการที่กล่าวมานี้เป็นสิ่งที่เจ้าอาวาสในการดำเนินงานพัฒนาพระคณา ความคิด ความเชื่อของประชาชนให้เป็นไปในทิศทางที่ถูกต้อง เชื่อมมั่นในตนเอง และมีจิตใจ และวัฒนธรรมอันดีงาม อันเป็นจุดเน้นหนักของการพัฒนาชุมชนในปัจจุบัน เป็นไปได้โดยง่ายและบรรลุเป้าหมายของการพัฒนาชุมชนในด้านสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

สรุปได้ว่า หลักธรรมในการพัฒนาชุมชน เป็นหลักธรรมที่เป็นไปเพื่อความสงบสุขของสังคม การที่คนในสังคมมีความเชื่อมั่นในสิ่งที่ถูกต้องดีงามและศีลธรรม การอยู่ร่วมกันเป็นสังคม จำเป็นที่จะต้องมียกกฎหมายและศีลธรรมเป็นกรอบหรือเป็นมาตรฐานแห่งความประพฤติร่วมกัน ก็คือเพื่อความอยู่รอดของชีวิต คนมีความจำเป็นที่จะต้องอาศัยอยู่ร่วมกันเพื่อต่อสู้กับภัยธรรมชาติและพึ่งพาอาศัยกันในการแสวงหาปัจจัยต่าง ๆ การเคารพกฎหมายและศีลธรรม และการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในสังคมคือ “ปัญญา” ในการอยู่ร่วมกันในสังคมนี้ บุคคลจะต้องมีสติปัญญารู้ว่าอะไรดี อะไรชั่ว อะไรควรทำ อะไรไม่ควรทำ

สารานุกรมธรรม ๖ ประการนี้เน้นหนักไปในด้านศีล แต่ก็สามารถสังเคราะห์ลงในหลักศีลสมาธิ ปัญญาได้ คือสังเคราะห์เมตตาภาวนากรรม เมตตาวิจิตรกรรม สาธารณโภคี และศีลสามัญญตา ลงในหมวดศีล สังเคราะห์เมตตาที่ประกอบอยู่กับการแสดงออกทางกาย วาจา และเมตตาตามโนกรรม ลงในหมวดสมาธิ และสังเคราะห์ที่วิสุทธิสามัญญตาลงในหมวดปัญญา

สังคหวัตถุ ๔ คือหลักธรรมที่ช่วยเหลือสังเคราะห์กันด้วยปัจจัย ๔ ด้ายทุน หรือทรัพย์ สิ่งของตลอดจนให้ความรู้ความเข้าใจและศิลปวิทยาชี้แจงแนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ มีเหตุผลเป็นหลักฐาน ชักจูงในทางที่ดีงาม หรือแสดงความเห็นอกเห็นใจ ให้กำลังใจ พูดให้เกิดความเข้าใจดีต่อกัน ช่วยเหลือด้วยแรงกาย ขวนขวายช่วยเหลือกิจการต่างๆ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ช่วยเหลือแก้ไข ปัญหาต่างๆ ปฏิบัติสม่ำเสมอต่อคนทั้งหลาย ไม่เอารัดเอาเปรียบ และเสมอในสุขทุกข์ คือร่วมสุข ร่วมทุกข์ ช่วยรับรู้ ช่วยแก้ไขปัญหา

ภาวนา ๔ คือหลักธรรมที่ในการฝึกฝนอบรมคนในชุมชนให้เกิดคุณสมบัติภายในตน ซึ่งได้แก่คุณสมบัติทางกาย ทางศีล ทางจิต และทางปัญญาที่ส่งผลไปสู่ภายนอกตน ในการพัฒนาจิตของบุคคลตามแนวพุทธนี้เป็นการฝึกให้บุคคลมีจิตใจสงบถือว่าเป็นการทำให้บุคคลได้พัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมตามที่สังคมต้องการ ผู้ที่ได้รับการอบรมทางจิตให้ถูกวิธีจะสามารถพัฒนาจิตได้

หลักธรรมทั้ง ๔ ประการที่กล่าวมาข้างต้นนี้เป็นหลักธรรมพื้นฐานของการพัฒนาชุมชนในด้านสังคม เมื่อประชาชนปฏิบัติตามหลักธรรมที่กล่าวมาย่อมจะสามารถปฏิบัติตามหลักธรรมในด้านสังคมข้ออื่น ๆ ได้ง่าย และทำให้ทุกคนอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความอบอุ่นมั่นใจ และเป็นสุขบรรลุเป้าหมายของการพัฒนาชุมชนในด้านสังคมตามที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

๒.๔ สรุป

“การพัฒนา” หมายถึง การทำให้เจริญ การเปลี่ยนแปลงในทางเจริญขึ้น การคลี่คลายไปในทางที่ดี การมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น คือ มีอาหารที่มีคุณค่ากิน มีสุขภาพดีขึ้นทั้งสุขภาพกายและสุขภาพจิต มีงานทำ การทำให้เจริญขึ้น ทำให้รุ่งเรืองขึ้น ใช้ได้ทั้งการพัฒนาวัตถุและพัฒนาจิตใจ เช่น การพัฒนาชนบท การพัฒนาประเทศ การพัฒนาสติปัญญา และการพัฒนาจิต การพัฒนาเป็นกระบวนการพยายามที่จะดำเนินการเปลี่ยนแปลง ปรับปรุงรักษาสิ่งที่ดีให้คงอยู่ ซึ่งสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการเปลี่ยนแปลงฟื้นฟู และปรับปรุงทั้งตนเอง และสังคมรอบข้างให้ดีขึ้นและมีความหมายมากยิ่งขึ้น ชุมชน หมายถึง กลุ่มชนซึ่งรวมกันอยู่โดยมีความรู้สึกผูกพันกัน เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งจะทำให้เกิดการปฏิบัติระหว่างกันมีความสัมพันธ์ระหว่างกันและการรวมกันอยู่ในเขตนั้นดำเนินไปในพื้นฐานของความรักความเอื้ออาทร และรวมกันในระยะเวลาที่นานพอสมควร จนเกิดระบบความสัมพันธ์และความผูกพันกันขึ้น การพัฒนาชุมชน เป็นการเปลี่ยนแปลง ทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมให้ดีขึ้นด้วยความร่วมมือกันระหว่างรัฐและประชาชน การพัฒนาคนให้มีความสามารถในการคิด ตัดสินใจ การกระทำ การรับผิดชอบร่วมกันในการดำเนินกิจการต่างๆ เป็นกระบวนการอย่างหนึ่งที่รัฐบาลนำมาใช้เพื่อการกระตุ้นเตือน และส่งเสริมให้ประชาชนในชนบทเกิดความคิดสร้างสรรค์ การพัฒนาชุมชนเป็นการมุ่งส่งเสริมความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้น การทำงานพัฒนาชุมชนต้องร่วมมือกับประชาชนอย่างจริงจังโดยดึงประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาให้มากที่สุด โดยเฉพาะในขั้นตอนของการร่วมคิด ร่วมทำนั้นถือว่าสำคัญมากเพราะจะช่วยให้ประชาชนเกิดความรู้สึกว่า งานพัฒนาชุมชนนั้นเป็นงานของเราซึ่งเขาจะเกิดความสำนึกที่จะสานต่อโครงการให้ยั่งยืน ซึ่งการพัฒนาชุมชน จะทำให้ชุมชนเจริญก้าวหน้าทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การปกครอง ขนบธรรมเนียมประเพณี และอนามัย เมื่อชุมชนเกิดการพัฒนาและความเป็นอยู่ดีขึ้นก็จะส่งผลให้ประเทศชาติพัฒนาได้อย่างรวดเร็วและยั่งยืน

หลักการพัฒนาชุมชน คือ การพัฒนาคุณภาพของประชาชนนั้นจะต้องเริ่มจากสภาพความเป็นอยู่ของชุมชน พยายามดึงประชาชนให้เข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน ถ้าหากมองข้ามในเรื่องการพัฒนาบุคคลแต่ละคนให้มีทักษะที่ถูกทางและมีขีดความสามารถสูงขึ้นอีกประการหนึ่งการพัฒนาชุมชน ก็คือ ความศรัทธาในเรื่องความยุติธรรมของสังคม การมุ่งขจัดความขัดแย้งและความเหลื่อมล้ำต่อกันสูงที่เห็นได้ชัดในหมู่มวลชนนั้นเป็นเรื่องที่อารยะสังคมพึงยึดมั่น ประการสุดท้ายความไม่รู้ ความดื้อดึงและการใช้กำลังบังคับเป็นอุปสรรคที่สำคัญยิ่งต่อความสำเร็จของการพัฒนา และความเจริญรุดหน้าจะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยวิธีการให้การศึกษาเท่านั้น การให้การศึกษาและให้โอกาสจะช่วยให้พลังซ่อนเร้นในตัวคนออกมาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมและการพัฒนาจะมีประสิทธิภาพได้ก็ต้องยึดหลักการรวมกลุ่มและการทำงานกับกลุ่มเพราะมนุษย์เราเป็นสัตว์สังคม การอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มและทำงานร่วมกันเป็นกลุ่มจะช่วยให้คนได้เจริญเติบโตโดยเร็วที่สุด ทั้งนี้ เพื่อเป็นการปลูกฝังนิสัยและส่งเสริมให้คนรู้จักคิดตัดสินใจ วางแผน และมีองค์ประกอบสำคัญที่สุดของการพัฒนาชุมชนเนื่องจากการพัฒนาชุมชนเป็นการพัฒนาของคน และการวางแผนพัฒนาชุมชนต้องมีการวิเคราะห์

ข้อเท็จจริงของสภาวะทางสังคม เศรษฐกิจ ความต้องการและปัญหาของประชาชนในชุมชนนั้น การดำเนินงานจะต้องสนองตอบต่อความต้องการของประชาชน ทั้งนี้กิจกรรมใดๆ ที่จะนำไปส่งเสริมให้ประชาชนปฏิบัติตามต้นทุนของชุมชน ทั้งทุนทางสังคม ทุนทางเศรษฐกิจและทุนสิ่งแวดล้อมและทุนทางสังคม วิธีพัฒนาชุมชนเราถือว่า การคิดและแก้ปัญหาของบุคคลในชุมชนจะมีอิทธิพลเหนือความรู้สึกนึกคิดของปัจเจกชนในชุมชนได้เป็นอย่างดี โดยให้มีการรวมพลังความคิดแรงกาย แรงใจ และวัสดุ เงินทุน เพื่อรวมกันเป็นกลุ่มขึ้น และเป็นองค์กรสร้างพลังการคิดตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติและรับผิดชอบด้วยกัน พัฒนาความรู้ ความคิด เกลี่ยฉลาดให้ชุมชน อันจะนำไปสู่การสร้างสรรค์แต่สิ่งที่ดีงาม ซึ่งได้จากการศึกษาอบรมชักนำชาวบ้านให้รู้ โดยจัดกลุ่มขึ้นมา และจัดตั้งคณะกรรมการบริหารกลุ่มขึ้นนั้น เป็นขบวนการให้การศึกษาแก่กลุ่มอยู่แล้ว เป็นการศึกษาโดยการกระทำจริง

การพัฒนาชุมชนเชิงพุทธ เป็นการนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต เป็นการแก้ไขปัญหาและการปรับปรุงคุณภาพชีวิตทุกระดับต้องเริ่มที่จิตใจเป็นพื้นฐาน คือการพัฒนาที่มีรากฐานทางด้านวัฒนธรรม เพื่อที่จะได้ปรับตัวให้รู้เท่าทันกับการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างสังคม ในปัจจุบัน การพัฒนาเชิงพุทธนี้จึงเป็นการพัฒนาที่สะท้อนให้เห็นปัญหาของการพัฒนาที่เน้นทางด้านวัตถุโดยขาดการพัฒนาด้านจิตใจ ซึ่งการพัฒนาเชิงพุทธนี้จะต้องพัฒนาทั้งด้านวัตถุกับจิตใจให้มีความสมดุลและสัมพันธ์กัน การพัฒนาที่แท้จริงจึงต้องเอื้ออำนวยให้แต่ละคนตระหนักถึงสายสัมพันธ์ที่ตนมีต่อสังคมและธรรมชาติ อันตนจะต้องเกื้อกูลปัจจัยแวดล้อมดังกล่าวให้เป็นไปด้วยดี โดยไม่เอาผลประโยชน์ส่วนตนเป็นเกณฑ์ พร้อมกันนั้นการพัฒนาจะต้องมีธรรมะเป็นพื้นฐานอำนวยให้เกิดคุณค่าในทางมนุษยธรรม โดยการให้ความสำคัญกับความสุขทางจิตใจอันเกิดจากความมีอิสรภาพที่พึ่งตนเองได้และความเข้มแข็งของบุคคลและสังคม วิธีการพัฒนาชุมชนเชิงพุทธนั้น เป็นการนำหลักพุทธธรรมเข้ามาขัดเกลาสั่งสอนชาวบ้านเพื่อให้เกิดความพร้อมที่จะร่วมกันทำงานเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตแก้ปัญหาชีวิตและชุมชน เน้นให้ชาวบ้านรู้จักตัวเอง รู้จักปัญหา รู้จักลดอบายมุข อยากพึ่งตนเอง จนนำไปสู่การเข้าร่วมในกิจกรรมการพัฒนา และหลอหลอมความคิด ทศนคติ ตลอดจนอารมณ์ความรู้สึกต่างๆ ด้วยหลักธรรมเพื่อเป็นแนวทางในการดำรงชีวิต ประกอบอาชีพโดยการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจจึงเป็นผู้เดินทางสายกลาง พวกเขาไม่ร่ำรวยล้นฟ้า แต่ก็ไม่ลำบากยากจน สามารถดำรงชีพอยู่ได้อย่างมีความสุขและนำไปสู่การมีความสามัคคีในหมู่คณะได้และก่อให้เกิดความมีเสถียรภาพในระดับชุมชน จะนำไปสู่การมีความมั่นคงในระดับชาติได้ในที่สุด หลักธรรมในการพัฒนาชุมชน เป็นหลักธรรมที่เป็นไปเพื่อความสงบสุขของสังคม การที่คนในสังคมมีความเชื่อมั่นในสิ่งที่ถูกต้องดีงามและศีลธรรม การอยู่ร่วมกันเป็นสังคมจำเป็นที่จะต้องมีกฎหมายและศีลธรรมเป็นกรอบหรือเป็นมาตรฐานแห่งความประพฤติร่วมกัน ก็คือเพื่อความอยู่รอดของชีวิต คนมีความจำเป็นที่จะต้องร่วมกันเพื่อต่อสู้กับภัยธรรมชาติและพึ่งพาอาศัยกันในการแสวงหาปัจจัยต่างๆ การเคารพกฎหมายและศีลธรรมและการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในสังคมคือ “ปัญญา” ในการอยู่ร่วมกันในสังคมนี้ บุคคลจะต้องมีสติปัญญารู้ว่าอะไรดี อะไรชั่ว อะไรควรทำ อะไรไม่ควรทำ และนำเอาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เหมาะสมแก่การพัฒนาชุมชนคือ ภาวนา ๔ ซึ่งส่งเสริมการพัฒนาชุมชนทั้ง ๔ ด้าน ประกอบด้วย ๑) ภาวนา

คือ การพัฒนาทางกายภาพสิ่งแวดล้อมและสุขภาพร่างกาย ๒) ศีลภาวนา คือ การพัฒนาทางสังคม
๓) จิตตภาวนา คือ การพัฒนาทางจิตใจ และ ๔) ปัญญาภาวนา คือ การพัฒนาทางปัญญา